

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Hüseynov Natiq Mahir oğlu

“Müəssisələrin iflası və maliyyə sağlamlaşdırılması problemləri”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060403 “Maliyyə”

İxtisaslaşma: “Maliyyə menecment”

Elmi rəhbər:
dos. Hasilov T.S.

Magistr proqramının rəhbəri:
dos. Məmmədova G.M.

Kafedra müdiri:
İ.E.D Prof. Ələkbərov Ə.Ə.

BAKİ - 2018

MÜNDƏRİCAT

Mündəricat.....	3
Giriş.....	4
I FƏSİL. MÜASİR DÖVRDƏ MÜƏSSİSƏLƏRİN MÜFLİSLƏŞMƏSİ VƏ İFLASININ MAHIYYƏTİ.....	8
1.1. Müəssisənin müflisləşməsi və iflasının mahiyyəti və məzmunu.....	8
1.2. Müəssisənin müflisləşməsinin əlamətlərinin xarakteristikası.....	15
1.3. Müəssisənin iflası uğramasının elan edilməsinin hüquqi əsasları.....	23
II FƏSİL. MÜƏSSİSƏNİN MÜFLİSLƏŞMƏSİ VƏ İFLASA UĞRAMASININ SƏBƏBLƏRİ VƏ MƏRHƏLƏLƏRİ.....	32
2.1. Müflisləşməsinin daxili və xarici səbələrinin xarakteristikası.....	32
2.2. Müflisləşmənin mərhələlərinin mahiyyəti və mənfi nəticələri.....	37
III FƏSİL. MÜFLİSLƏŞMƏ ZAMANI MÜƏSSİSƏNİN ANTİBÖHRAN İDARƏ OLUNMASI VƏ ONUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ.....	43
3.1. Müəssisənin müflisləşməsinin aradan qaldırılması yolları.....	43
3.2. Müflisləşmə prosesində müəssisənin sağlamlaşdırılması üçün tətbiq olunan taktikanın növləri.....	52
3.3. Müflisləşmə zamanı monitoring və antiböhran idarəetmənin mahiyyəti.....	58
3.4. İflas zamanı müəssisəyə tətbiq olunan sağlamlaşdırma proqramının mahiyyəti.....	64
Nəticə və təkliflər.....	68
İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı.....	70
Резюме.....	75
Summary.....	76

Giriş

Mövzunun aktuallığı. Müəssisənin iflas etməsi dedikdə, borclunun məsuliyyətlərinin onun sahib olduğu mal varlığının dəyərindən çox olması və ya balansın strukturunun qənaətbəxş olmamasından büdcəyə və büdcədən kənar dövlət fondlarına məcburi ödəmələri qarşılaya bilməməsi daxil olunmaqla malların dəyərinin qarşılanması üzrə kreditorların tələblərini qarşılaya bilməməsi anlaşılır. Balansın quruluşunun qənaətbəxş olmaması borclunun mal varlığının və məsuliyyətlərinin elə vəziyyəti ilə səciyyələndirilir ki, burada aktivlərin likvidlik dərəcəsinin hədsiz az olmasından kreditorların məsuliyyətlərinin vaxtında ödənilməsi təmin olunmur. Bu zaman aktivlərin maya dəyəri borclunun borclarının ümumi dəyərinə bərabər ola bilər və ya ondan çox ola bilər.

Müflisləşmə mürəkkəb prosesdir və hüquqi, idarəetmə, təşkilati, maliyyə, uçot-analitik və digər müxtəlif mövqelərdən səciyyələndirilə bilər. Müflisləşmə proseduru şirkətin uğursuz fəaliyyətinin yekun mərhələsini əks etdirir. O, təsadüfi hallarda şirkətin, mühüm kontragentlərin və rəqiblərin inkişafı meyllərini vaxtaşırı olaraq izləyən təcrübəli maliyyəçi və menecerlər üçün gözlənilməz ola bilər.

Hazırda müəssisə və idarələrin iqtisadi müstəqilliyi kreditorlar, sahibkarlar və işçiləri qarşısında məsuliyyət daşdığını özündə xarakterizə edir. Eyni zamanda kommərsiya təşkilatlarının rəhbərləri üçün öz tərəfdaşlarının etibarlı olması vacib faktorlardan biridir. Belə ki, istənilən qarşılıqlı işgüzar münasibətdə olan biznes partnyorlardan hər biri qarşı tərəfin öz öhdəliklərini tam həcmdə və vaxtında yerinə yetirə bilməsinin marağındadır. Çünki, şirkətlər hər zaman tədiyyəqabiliyyətli olurlar. Bundan irəli gələrək, müflisləşmə məfhumu günümüzdə getdikcə öz əhəmiyyətini artırmaqdadır.

Ümumiyyətlə, şirkət rəhbərliyi müəssisənin fəaliyyətində gələcəkdə baş verə biləcək kənarlaşmaların proqnozlaşdırılması zamanı müflisləşmə risklərini də təhlil etməyi bacarmalıdır. Buna görə onlar həm müflisləşmə proseduru ilə tanış olmalı, həm də qarşıya çıxan arzuolunmaz amilləri aşkar etməli və maliyyə

sabitləşdirilməsi yollarını tapmağı bacarmalıdır. Yuxarıda deyilənləri nəzərə alsaq dissertasiya mövzusunun aktual bir problemə həsr olunduğunu görürük.

Antiböhran idarəetmə məhfumu yaxın zamanda meydana gəlmişdir. Sovet İttifaqının dağılmasından sonra müstəqillik qazanan Azərbaycan və digər ittifaq ölkələri üçün oxşar, səciyyəvi cəhətlərdən biri və ən vacibi onların böhranlı inkişaf zonasına daxil olmaları idi. Uzun illərlə aparılan islahatların nəticəsi olaraq Sovet quruluşu tənəzzülə uğramış, ağır siyasi, sosial-iqtisadi böhrana gətirib çıxarmışdı. Yaranmış böhranlı vəziyyət öz növbəsində antiböhran idarəetməni şərtləndirirdi.

Antiböhran idarəetmə zərurəti yalnız böhranlı iqtisadi mühitdən deyil eyni zamanda müəssisə və ya şirkətin resursların səmərəsiz istifadəsi, yararsız marketinq strategiyası, bazarın dəyitsikliyinə uyğunlaşa bilməmək və ya gec reaksiya verilməsi və digər bu kimi idarəetmə səhvlərinə yol verilməsindən də irəli gələ bilər. Bu nöqteyi nəzərdən antiböhran idarəetmənin mahiyyətini tam dərk edə bilmək üçün müəssisələrdə idarəetmənin planlaşdırılması və təşkili elmi ilə yaxından maraqlanmaq lazımdır.

Müflisləşmə nədir, nə zaman və niyə baş verir, onun strukturu necədir - kimi suallar ətrafında düşünsək, onda müəyyənləşdirə bilərik ki, müflisləşmə qarşılıqlı əlaqəli bir çox vəziyyətlərlə əlaqədardır. Antiböhran idarəetmənin fundamental prinsipləri məhz bu sualların araşdırılması, nöqsanların aydınlaşdırılması, böhranın profilaktikası, uzaqlaşdırılması, stabilləşdirilməsi prosesi ərzində müəyyən müdafiə və hücum tipli taktiki, strateji tədbirlərin görülməsi, sonrakı mərhələlər üçün vəziyyətə uyğun, müvafiq addımların atılmasını nəzərdə tutur.

Böhranın strukturu müəyyənləşdirildikdən sonra ona müvafiq antiböhran idarəetmə mexanizmlərindən yararlanmasına baxmayaraq heç də həmişə uğurlu nəticə almaq mümkün olmur. Bu əsasən müflisləşmənin dərinləşərək son mərhələlərə qədər irəliləyib çatması, müəssisənin onu dəf edə bilməsi üçün gərəkli mənbə və resurslara malik olmaması, böhranın geniş xarakter alması və sair bu kimi səbəblərdən irəli gələ bilər.

Borclu müəssisənin məhkəmə vasitəsi ilə iflas prosesinə başlanması zamanı ləğv edilməsinin qarşısını almağın yeganə çıxış yolu, onun mülkiyyətçisi,

kreditorlar, digər hüquqi və fiziki şəxslər və hətta dövlət tərəfindən maliyyə yardımını olunması üsulu ilə borc sahibinin yenidən təşkil olunması üsulu olan sağlamlaşdırma qalır. Lakin sağlamlaşdırma iflasın bir addımlığında olan kifayət qədər az müəssisəyə tətbiq olunur. Beynəlxəq təcrübədə, o cümlədən ölkə daxilində olan proseslərdən anlaşılır ki, sağlamlaşdırma əsasən böyük, ölkə iqtisadiyyatı üçün əhəmiyyətli olan, kifayət qədər tanınmış şirkətlərə tətbiq olunan bir üsuldur.

Mövzunun öyrənilmə səviyyəsi: Müəssisələrin iflas vəziyyətinə gətirib çıxardan maliyyə riskləri və onların idarəedilməsi metodları iqtisad elmi tərəfindən bu və ya digər səviyyədə tədqiq olunmuşdur. Bir çox dünya elm adamları iqtisadiyyatın əsas hissəsi olan bu sahə haqqında öz fikirlərini bildirmişlərdir. Bunlara G. Orkutt, T.Mirer, V. Kapur, J. Eaton, P.Krugman, İ. Blank, E. Symons, S.Wallace, H.Baekgaard, R. Bergmann Barbara, A. Klevmarken, J. Sach kimi alimləri misal göstərmək olar. Yerli alimlərdən isə M. Həsənli, D. Bağirov, H. Həsənov, Z. Məmmədov, S. Abbasov və başqaları bu problemlərin həllinə xüsusi ilə diqqət ayırmışlar.

Beləliklə, bu sferada reallaşdırılan, var olan elmi-tədqiqat işlərinin analizi sübut edir ki, müflisləşmə, maliyyə riskləri və onların idarə olunması həlli tələb olunan bir problem kimi öz aktuallığını itirməmiş və hələdə həllini gözləyən problemlərdən biridir.

İşin məqsədi. İşin məqsədi müəssisələrin müflisləşməsinə gətirib çıxardan maliyyə risklərini nəzəri və metodoloji cəhətdən tədqiq edərək, bu şəraitdə müəssisə maliyyəsinin idarə olunmasını təkmilləşdirməkdir.

Bunun üçün qarşıya qoyulmuş məqsədlər aşağıdakılardan ibarətdir:

- 1) Müflisləşmənin mahiyyətini tədqiq etmək;
- 2) Müflisləşmənin proqnozlaşdırması modelləri və metodikasını öyrənmək;
- 3) Müəssisənin maliyyə sağlamlaşdırması tədbirlərinin işlənilib hazırlanması.

Tədqiqatın obyektı: Müəssisənin müflisləşməsinin proqnozlaşdırılması və onun aradan qaldırılması metod və modelləridir.

Tədqiqatın predmeti: Müəssisənin müflisləşmə ehtimalının qiymətləndirilməsi və onun aradan qaldırılması.

İşin praktiki əhəmiyyəti. Azərbaycan iqtisadi mühiti üçün müəssisələrin müflisləşməsini proqnoz edə biləcək biliklər əldə olunmasıdır.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsasları: tədqiqat işinin yerinə yetirilməsində bir sıra yerli və xarici nəşrlər istifadə olunmuşdur. Azərbaycanla bağlı hissələrdə Azərbaycan respublikasının statistika komitəsinin məlumatları, Maliyyə və vergi nazirliyinə aid hesabatlar və bir sıra qanunvericiliklərdən istifadə olunmuşdur.

Tədqiqat işinin informasiya bazası: Dissertasiya işin informasiya bazasını Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika komitəsinin illik hesabatları, İqtisadiyyat və sənaye nazirliyinin, Maliyyə və Vergilər nazirliklərinin materialları, qanunvericilik materialları, yerli və xarici ədəbiyyatlar və internet şəbəkəsində mövzuya uyğun mövcud informasiyalar təşkil edir.

Dissertasiya giriş, 3 fəsil, nəticə və təkliflərdən, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

FƏSİL 1. MÜASİR DÖVRDƏ MÜƏSSİSƏLƏRİN MÜFLİSLƏŞMƏSİ VƏ İFLASININ MAHIYYƏTİ VƏ SƏBƏBLƏRİ.

1.1. Müəssisənin müflisləşməsi və iflasının mahiyyəti və məzmunu.

Müasir bazar iqtisadiyyatı çox mürəkkəb bir mövhum olub əsrlərdir dərinləşən, inkişaf edən bir sistemdir və bu proseslər fasiləsiz olaraq günümüzdə də davam etməkdədir. Qədim dövrlərdən müxtəlif mədəniyyətlərə mənsub görkəmli şəxslər, iqtisadçılar bu iqtisadi prosesləri izləmiş, müşahidələr aparmış, iqtisadi teoriyalar formalaşdırmış və proqnozlar hazırlamışlar. Lakin illər keçdikçə bu teoriyaların böyük əksəriyyəti özünü doğrultmamışdır, səbəb isə iqtisadiyyatın kifayət qədər böyük, mürəkkəb sfera olması və saysız-hesabsız amillərdən asılı olaraq gözlənilməz istiqamətlərdə formalaşmasıdır. Bütün bu qarışıq sistemin kiçik təkib hissələri olan müəssisə və şirkətlər bu dəyişikliklərə əsasən iqtisadiyyatın tələblərinə uyğun olaraq fəaliyyət göstərmək məcburiyyətindədirlər. Daxili və ya xarici səbəblərdən asılı olaraq, qısa bir zaman içərisində bazara uyğunlaşa bilməyən müəssisə və şirkətlər iqtisadi uğursuzluğa düşər olurlar və kapitalizmin qanunlarına uyğun olaraq bazardan müflisləşərək, iflasa uğrayıb, məğlub kimi ayrılmalı olurlar.

Bazar iqtisadiyyatı vəziyyətində əsas mikroiqtisadi hadisələrdən biri, istehsal-təsərrüfat, kommersiya fəaliyyəti ilə məşğul olan müəssisə, firmaların bu və ya digər səbəbdən biznes uğursuzluğuna düşər olmaları, müflisləşməsi və iflası prosesidir. Bu məsələ kifayət qədər aktualdır və gündəlik həyatımızda kütləvi informasiya vasitələrində, xüsusi ilə də ölkə daxilində baş verən və ya qlobal iqtisadiyyatda olan durğunluq, böhran kimi dövrlərdə, tanınmış müəssisə və şirkətlərin müflisləşməsi, iflas xəbərləri ilə tez-tez qarşılaşırıq.

Dünyanın nüfuzlu maliyyə agentliklərinin statistikasına əsasən biznes fəaliyyətinə başlayan hər on müəssisədən səkkizi fəaliyyətini il yarımından artıq davam etdirə bilməyərək bağlanır, müflis olur və cəmi 11%-inin fəaliyyəti on il

müddəti aşar bilər. Faiz etibarını ilə çox ciddi rəqəmdir və heçdə yalnız dünya iqtisadiyyatının böhran, durğunluq içərisində olduğu zamanlar baş vermir.

İlk növbədə aydınlaşdırılması gərəkli olan, əhali arasında əsasən yanlış mülahizələrdən biri, uğursuzluğa düşər olan, fəaliyyətini davam etdirmək iqtidarında olmayıb bağlanan bütün müəssisələrin müflis olduqlarını düşünmələridir. Belə ki, kommersiya fəaliyyəti ilə məşğul olan ixtiyarı zəif rəqabət qabiliyyətli müəssisə bazarın konyukturasına uyğunlaşa bilməyib, müəyyən zaman kəsiyində fəaliyyətini dayandırmaq qərara ala bilər. Bu halda müəssisənin təhizatçıları, digər maliyyə-kredit təşkilatları qarşısında ödəyə bilmədiyi hər hansı öhdəlikləri yoxdursa həmin müəssisənin müflis olması ifadəsi həmin iqtisadi hadisəyə verilə biləcək düzgün deyim deyildir.

Müflisləşmə konkret olaraq hüquqi və ya fiziki şəxsin həmin an üçün kreditor qarşısında öz öhdəliklərini yerinə yeritə bilməməsidir. Müflisləşmənin beynəlxalq təcrübədə 2 forması bir-birindən fəqləndirilir:

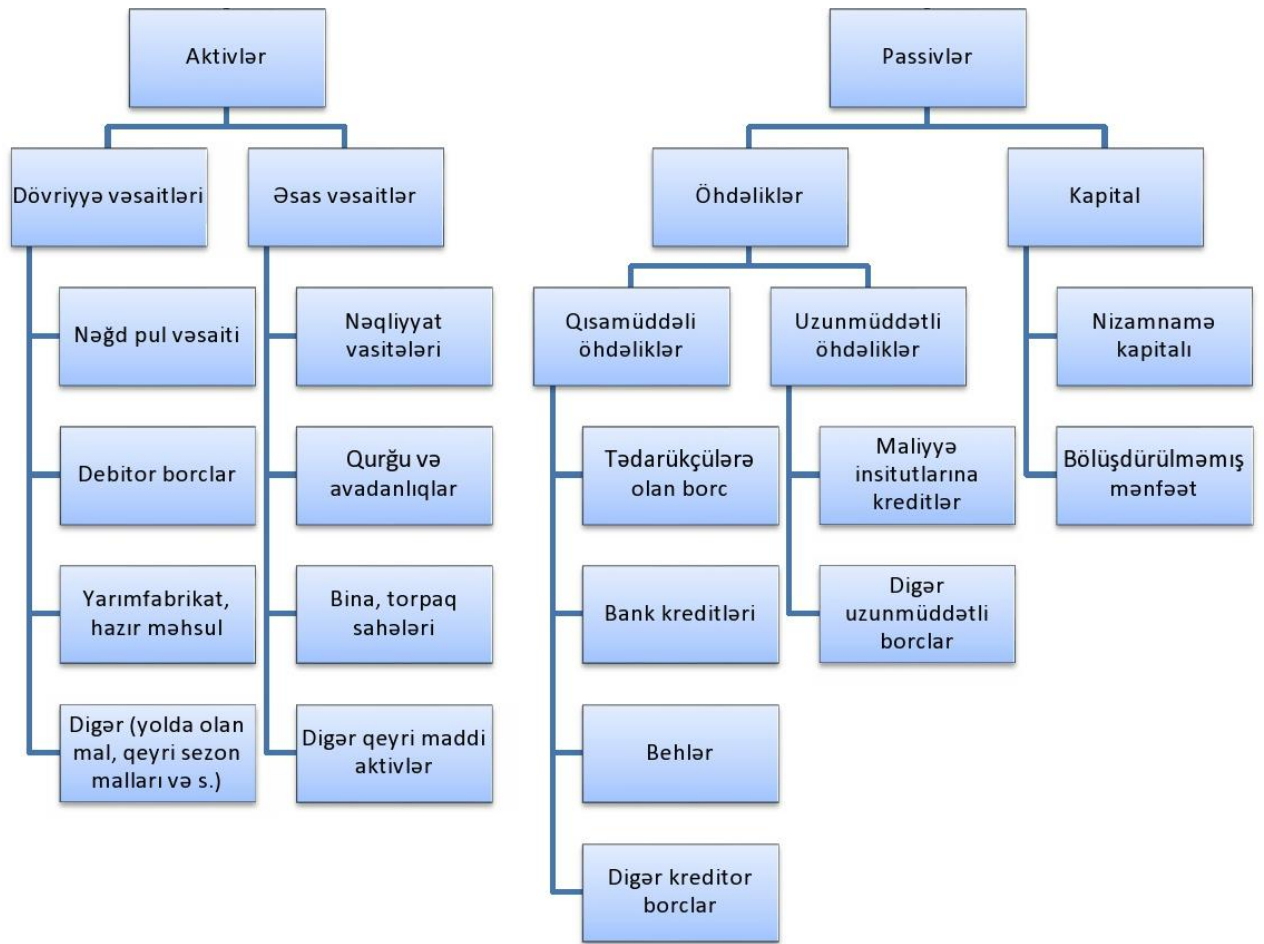
- Maliyyə müflisləşməsi (cash-flow insolvency);
- Balans müflisləşməsi (balance-sheet insolvency).

Maliyyə müflisləşməsi, bu zaman şirkət və ya müəssisənin kreditorlar qarşısında öhdəliklərini ödəmək üçün kifayət qədər aktivləri vardır, lakin ödənişə müvafiq likvid vəsaiti yoxdur. Məsələn, şirkətin bazar dəyəri kifayət qədər yüksək olan əsas vəsaitləri, binası, avtomobilləri var, ancaq ödəniş üçün zəruri məqamda likvid vəsaiti olmur. Maliyyə müflisləşməsi adətən tərəf müqabillərinin danışıqları əsasında müvafiq razılaşma yolu ilə öz həllini tapır. Misal üçün, kreditor avtomobilin satılmasını gözləyə və bunun müqabilində borclu ödənişi cərimə faizləri ilə birlikdə ödəməyə razı ola bilər.

Balans müflisləşməsi, bu zaman şirkət və ya müəssisənin kreditorlar qarşısında öhdəliklərini bütövlükdə ödəmək üçün kifayət qədər aktivləri yoxdur. Şirkət bu zaman böhranlı müəssisə hesab olunur. Artıq şirkətin zərərlə işləməsi qəbul olunub, vaxtaşırı danışıqlar aparılırsa yaranmış vəziyyət iflassız həll oluna bilər.

Balans müflisləşməsi zamanı sahibkarın cari və növbəti ay üçün nəzərdə tutulmuş öhdəliklərini icra etməyə kifayət qədər nəgd vəsaiti ola bilər. Lakin həmin vəsaitin borcların ödənilməsinə yönəlik sərfiyyatı hər iki tərəfin də xeyrinə deyildir və bu addım kreditorların debitor borclarının bütövlükdə geri alınmasına kömək etməyəcəkdir. İllustrasiya, müflisləşən fermer nəgd vəsaitini qarğıdalı becərməsi üçün yeni işçilər götürmək qərarı ala bilər, fermerin məhsul becərməməsi və satmaması kreditorlar üçün daha pis nəticəyə gətirib çıxara bilər. Balans müflisləşməsinə eyni zamanda texniki müflisləşmə də deyilir, hansıki burada öhdəliklər şirkətin əsas və dövriyyə vəsaitlərinin toplamından çoxdur. Şəkil 1.1-də müəssisənin balansı və balans müflisləşməsinin müəyyənləşdirilməsi düsturu göstərilir.

Müflisləşmə və iflas iqtisadi anlayışları mənə baxımından yaxın olmalarına baxmayaraq fərqli anlayışlardırlar və çox zaman bir-biri ilə qarışdırılır. İflas müəssisə, şirkətin bu və ya digər səbəbdən fəaliyyətini davam etdirə bilməyib, özünün və ya kreditorlarının müraciəti əsasında, əsaslandırılaraq məhkəmə tərəfindən rəsmi formada müflis elan olunması hadisəsidir. Müəssisənin müflisləşməyə başladığı andan etibarən iflas elan olunmasına qədər bir neçə mərhələlər var, bunların ən sonu və dəyişməzi iflas olması qərarıdır.

Şəkil 1.1. Aktiv və passivlərin ayrıldığı qollar

Aktivlər – A;

$$\frac{L}{A} > 1$$

Öhdəliklər – L;

İflas şirkət və ya müəssisənin kreditorlar qarşısında olan öhdəliklərini ödəyə bilməməsinin hüquqi statusudur. Əksər yuridiksiyalarda iflas debitorun təşəbbüsü ilə başladılan, məhkəmə tərəfindən verilən qərardır.

İflas sözünün etimologiyası İtaliyada bankların ilkin forması olan puldəyişmə masaları ilə bağlı adətlə əlaqədardır, “banca rotta”, sınımış masa mənasını verir. Həmin dövrdə pul dəyişənlər müflis olmaqlarını öz pul dəyişmə masasını sındıraraq bildirirdilər.

Qədim Yunanıstanda əgər hər hansı bir borclu şəxs borcunu ödəyə bilmirsə onda həmin şəxs, həyat yoldaşı, uşaqları və yaxud qulluqçuları “borc köləliyi”nə

məruz qalırdılar və bu proses borc verənin dəymiş zərəri tam kompensasiya olunmuş hesab edənədək davam edir, onların fiziki əməyinin istismarı hesabına ödənilirdi.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin tənzimlənməsi, regionlarda iqtisadi fəaliyyət sahələrinin geniş inkişafı üçün son 20 ildə 140-dan çox normativ-hüquqi sənədlər qəbul edilmişdir. 2000-ci illərin ortalarından etibarən özəl sektorun inkişafına yönəlik tədbirlər nəticəsində 2016-cı ildə ölkəmizin ÜDM-nin 84.2%-i məhz özəl sektorun payına düşmüşdür. Müxtəlif iqtisadi sahələrdə fəaliyyət göstərən müəssisələrin sayı 68,6 min olmaqla bütün təsərrüfat subyektlərində xüsusi çəkisi 80,1% təşkil etmişdir. Regionlarda sosial-iqtisadi tərəqqi, sahibkarlıq fəaliyyətinin, onların kəmiyyət və keyfiyyətcə genişlənməsinə dövlət proqramının uğurlu şəkildə həyata keçirilməsi ciddi təkan vermişdir. Bütün bunları yüksək qiymətləndirməklə bərabər eyni zamanda qey etmək lazımdır ki, 2016-cı ildə tikinti təşkilatlarının 31,4%-i; ticarət obyektlərinin 48,7%-i; sənaye müəssisələrinin 34,1%-i; rabitənin 41,5%-i zərərlə işləyib ümumilikdə zərər məbləği 1012,9 mln. man. təşkil etmişdir. Ölkəmizdə mədaxil olunan məhsulların çəkisi ixrac edilən məhsulların sayını təxminən 3 dəfə üstələyir.

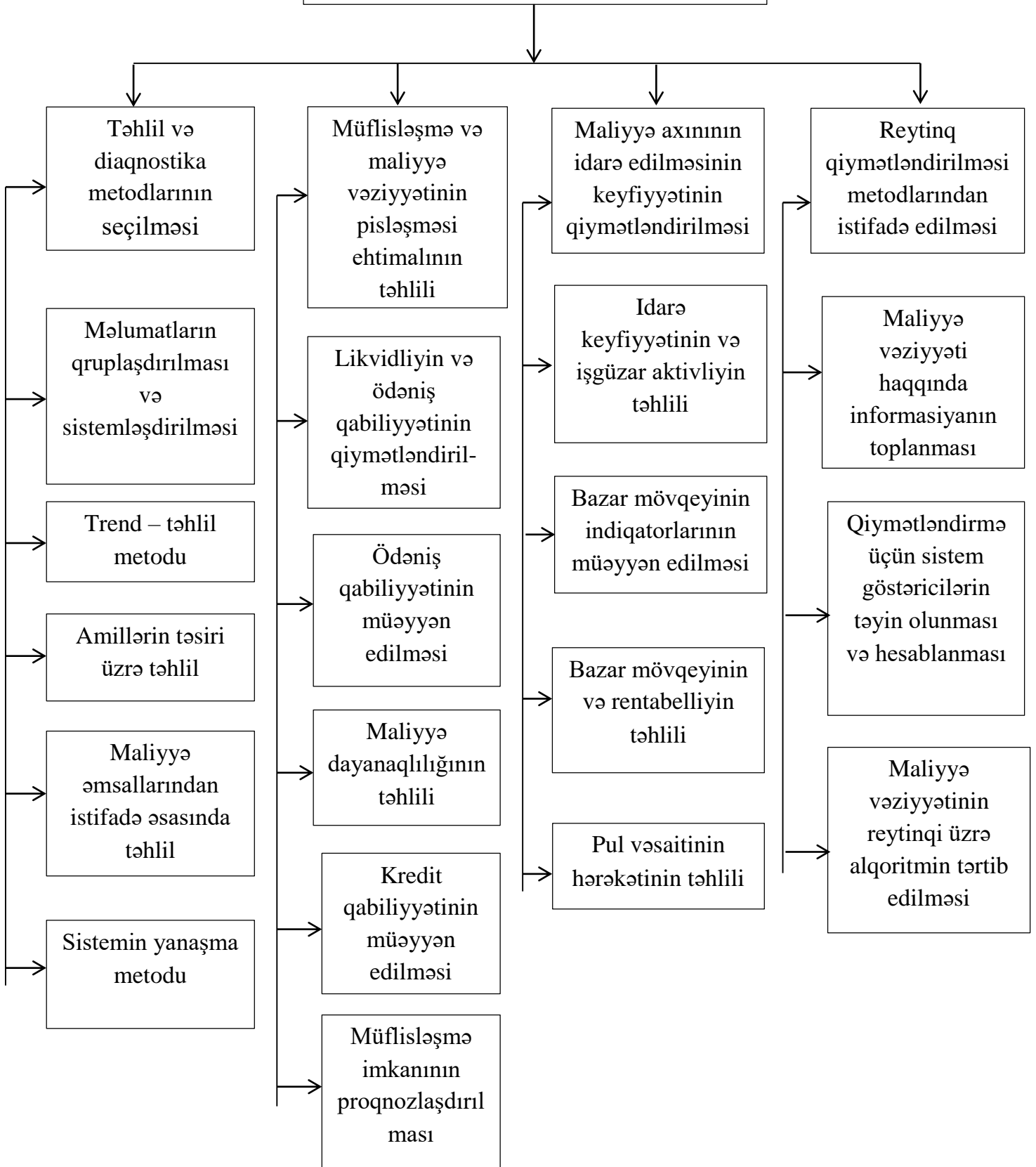
Bu faktları şərtləndirən çoxsaylı səbəblər mövcuddur və ən vacibi müəssisə və şirkətlərin fəaliyyətini lazımi dərəcədə təhlil və diaqnostika etməməsidir. Bu və ya digər səbəbdən audit yoxlamalarının düzgün həyata keçirilməməsi, bazarın tələblərinə uyğun rəqabət qabiliyyətli məhsulun ərsəyə gəlməsi üçün aparılan tədqiqatların epizodik xarakter daşması, istehsalda ETT-nin tətbiqinin zəif olması və s. kimi kobud səhvlərə belə yol verməmək üçün beynəlxalq praktika və təcrübələrdən istifadə etməklə tövsiyələrin işlənilib hazırlanması vacibdir. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi məlumatlarına görə 2017-ci ildə ÜDM-in 51%-i sənaye müəssisələrinin payına düşmüşdür. Belə ki, sahibkarlıq subyektləri çərçivəsində sənaye müəssisələrinin fəaliyyətini araşdırmağa üstünlük veririk. Cədvəl 1-də onların iqtisadi fəaliyyət növləri və miqyasına görə təsnifatı xarakterizə olunmuşdur.

Son illər iqtisadi nəticələri qiymətləndirdikdə onu da bildirmək vacibdir ki, 2014-cü ildən etibarən iqtisadiyyatın müxtəlif sferalarında zərərlə çalışan müəssisə və idarələrin xüsusi çəkisi və zərərin məbləği yüksələn xətlə artmaqdadır. Bütünlükdə 2014-cü ildə bütün müəssisə və təşkilatların zərərinin məbləği 1309,3 mln. manat olmuşdur ki, onun da 937,3 mln. manat və yaxud 71,6%-i sənayenin payına düşmüşdür. Zərərin mədənçixarma və emal sənayesi olmaqla xüsusi çəkisi müvafiq olaraq 85% və 10,9% təşkil etmişdir.

Dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi proqramının icrası ilə əlaqədar ölkəmizdə 1700-dən çox səhmdar cəmiyyət yaradılmışdır. Araşdırmalar göstərir ki, onların da böyük əksəriyyəti fəaliyyətini dayandırmış və yaxud zərərlə işləyir. Bu ən çox kimya, neft-kimya, neft-maşınqayırma, elektronika, yüngül sənaye və digər sahələrdə müşahidə edilir. Məsələn, 2014-cü ildə sənaye sektorunda fəaliyyət göstərən səhmdar cəmiyyətləri tərəfindən istehsal edilmiş məhsul və xidmətlərin dəyəri 1059,1 mln. manat və ya ümumi buraxılışın 3,9%-ini təşkil etmişdir. Eyni zamanda ölkəmizdə «Azərsun», «Azərenerji», «Azəriqaz», «Azərsu», «Qaradağ-sement» və digər səhmdar cəmiyyətlərinin fəaliyyətləri, ölkə iqtisadiyyatındakı rolu hər il artmaqdadır. Lakin ayrı-ayrı səhmdar cəmiyyətlərin illik dövriyyələrində azalma meyilləri də müşahidə edilir. Bütünlükdə ölkəmizdə səhmdar cəmiyyətlər formasında fəaliyyət göstərən müəssisə və təşkilatlarda mövcud idarəetmə və istehsal mexanizminin təkmilləşdirilməsi, xərclərdən düzgün istifadə olunması, investisiya və innovasiya meylinin gücləndirilməsi, İSO tipli müvafiq standartların tətbiqi istiqamətində təxirəsalınmaz kompleks proqramların, tədbirlərin, biznes planların işlənilib hazırlanması və reallaşdırılmasına ciddi ehtiyac duyulur.

Sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin diaqnostikası və təhlilinin əsas məqsədi onların maliyyə vəziyyətinin sağlamlaşdırılması üzrə ciddi xarakterli tövsiyə və təkliflər işləyib hazırlamaqdan ibarətdir. Burada əhəmiyyətli dərəcədə diqqət yetirilməli məqamlardan biri sistemli yanaşma metoduna üstünlük verilməsi və təhlilin kompleksliliyinin təmin olunmasıdır.

Müəssisənin fəaliyyətinin təhlili və diaqnostikasına metodiki yanaşma

Şəkil 1.2. Sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin təhlili və diaqnostikasına metodik yanaşma

Bazar iqtisadi münasibətləri şəraitində kompleks təhlil özlüyündə aşağıdakı istiqamətləri cəmləşdirməlidir:

- innovasiya fəaliyyətinin genişləndirilməsi üzrə müvafiq maliyyə mənbələrinin müəyyən edilməsi və fəaliyyətin genişləndirilməsi;
- maliyyə təminatı zamanı risk amillərinin nəzərə alınması;
- müəssisələrin restrukturizasiyası və maliyyə sağlamlaşdırılması üzrə dövlət tənzimlənməsi metodlarının müəyyən olunması və onlardan düzgün istifadə;
- böhran diaqnostikasının aləti kimi maliyyə vəziyyətinin monitorinqinin aparılması;
- sahibkarlıq subyektinin maliyyə sağlamlaşdırılması üzrə təşkilati işlərin formalaşması və həyata keçirilməsi.

1.2. Müəssisənin müflisləşməsinin əlamətlərinin xarakteristikası.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində, bazar qanunlarının hökm sürdüyü qarışıq bir mühitdə müəssisənin fəaliyyətinə təsir imkanına malik olan kifayət qədər iqtisadi, siyasi amillər mövcuddur. Məhz bu amillərin təsirləri, müəssisə və ya şirkətin iqtisadi fəaliyyətinin nəticələrində onun xeyir və ziyanına olmaqla öz əksini tapır.

Müəssisənin müflisləşməsi səbəbləri bir çox daxili və xarici səbəblərdən asılı olaraq müxtəlif ola bilər. Əsas məsələ müflisləşmənin əlamətlərini vaxtında hiss etmək və adekvat tədbirlər görmək, antiböhran idarəetmə proqramından zamanında istifadə etməkdir. Müflisləşmənin amillərini, simptomlarını və səbəblərini bir-birindən fərqləndirmək lazımdır.

Müflisləşmənin əlamətləri, simptomları müəssisənin fəaliyyət və inkişafını ehtiva edən göstəricilərin dəyişməsində özünü göstərir. Belə ki, məhsuldarlıq, likvidlik, səmərəlilik, effektivlik, rentabellik və s. göstəricilərinin təhlili, istehsalat-kommersiya müəssisəsinin müflisləşmənin başlanmasına və irəliləməsinə meyliliyini aşkara çıxara bilər. Müflisləşmənin əlamətləri nələr ola bilər?

Müflisləşmənin əlamətləri – müəssisənin maliyyə göstəricilərinin vəziyyəti və onların dəyişmə tendensiyasıdır. Kommersiya təşkilatının maliyyə çətinliyini əks etdirən aşağıdakı göstəricilər eyni zamanda müflisləşmənin əlamətləri ola bilər:

- Mənfəət və zərər hesabatında zərərin davamlı artımı;
- Pul axınının zəif hərəkəti;
- Biznes planının olmaması;
- Natamam maliyyə qeydləri və ya daxili uçot prosedurlarının qaydasında olmaması;
- Öhdəliklərin davamlı artımı (aktivləri örtməsi);
- Satışda və ya debitor borcların yığılmasında problemlərin mövcudluğu;
- Əlaqədar tərəflərə olan borcların ödəmələrində gecikmələrin davamlı hala çevirilməsi;
- Təchizatçıların müəssisə ilə əməkdaşlıqlarında kredit və müddətli ödəmələrdən imtina edib, nağd əməliyyatlara keçməsi;
- Overdraft limitinin keçilməsi, kredit və ya faiz ödəmələrinin yerinə yetirilə bilməməsi;
- Əməkdaşlıq edilən cari bank, kredit təşkilatlarından əlavə maliyyə resursu cəlb edə bilməyib digər maliyyə kredit insitutlarına üz tutmaq;
- Vergi və Pensiya fonduna köçürmələrdə gecikmələrə yol verilməsi;
- İdarə heyətində mübahisələr və istefa hallarının baş verməsi;
- Tadarükçülərdən müəssisəyə daxil olan şikayət və sorğuların artması;
- Növbəti böyük iş, satış və ya kontraktın şirkəti xilas edəcəyi gözləntisi və s.

Göründüyü kimi müflisləşmənin əlamətləri mənfi tendensiyaların ilkin görüntüləri və bu meyillərin davamlı hala çevirilməsi, maliyyə sıxıntılarının artması, işgüzar münaqişələr və s. ola bilər.

Müflisləşmənin simptomlarının, əlamətlərinin inkişafı, göstəricilərin qanunauyğun olmaması, və ya vaxt parametrlərinin uyğun gəlməməsi ilə bağlı ola bilər. Məsələn, əmək haqqının artım tempini, əmək məhsuldarlığının artım tempi

qabaqlamalıdır. Əgər bunun əksi baş verərsə, bu göstəricinin müflisləşmənin əlaməti olaması ehtimalı vardır.

Simptomlar heç də həmişə müflisləşmənin səbəblərini əks etdirmir. Odur ki, əlamətləri səbəblərdən fərqləndirməyi bacarmaq və simptomlar əsasında müflisləşmənin əsil səbəblərini tapmaq lazımdır.

Müflisləşmənin əlamətləri – müflisləşmənin ilkin, xarici görüntüləri olub və heç də daima əsil səbəbləri xarakterizə etmir, ancaq bu əlamətlər əsasında əsil səbəbləri araşdırıb, müəyyənləşdirmək mümkündür. Müflisləşməni yalnız simptomlara görə deyil, həm də səbəblər və real amillərə görə qiymətləndirmək lazımdır.

Müflisləşmənin amili – bu müflisləşmənin başlanmasından xəbər verən hər hansı bir hadisə və ya qeydə alınmış vəziyyət yaxud tendesiyadır.

Böhranın səbəbləri – bu elə hadisə və ya hadisələrdir ki, bunun nəticəsində böhranın amilləri ortaya çıxır.

Məsələn, inflyasiya böhran faktorudur və pul kütləsinin çoxalması (dövlət borcu və onun vaxtında ödənilməməsi səbəbiylə) inflyasiyanın səbəblərindən ola bilər. Böhranın əlamətlərinə isə əmək haqqının kəskin çoxalması, qiymətlərin artması və s. aid oluna bilər. Təşkilatda böhran faktoru məhsul keyfiyyətinin azalması, texnoloji tənzimliyinin dağılması, texniki avadanlıqların köhnəlməsi, kreditlər üzrə böyük borc və s. daxil edilə bilər. Böhrana əsas səbəb kimi maliyyə - iqtisadi çatışmamazlıqlar, iqtisadiyyatda ümumi vəziyyət, heyətin ixtisaslaşmasının zəif olması, motivləşdirmə sahəsindəki xətlər göstərilə bilər.

Alınan malın, göstərilən xidmətin, borc götürülən pulun ödənilməsinin mümkünlüyü ilə bağlı məsələlər praktiki olaraq əmtəə - pul münasibətlərinin yarandığı qədim vaxtlardan meydana çıxmışdır. Öz tarixləri boyu insanlar əmtəə bazarını və onun mümkün qanunauyğunluqlarını öyrənmiş, bazar münasibətlərinin müxtəlif modellərini qurmağa çalışmış və təkmilləşdirməyə səy göstərmişdir. Lakin, bazarın proqnozlaşdırılmasına yönəldilmiş ciddi cəhdlərə, marketing tədqiqatların fasiləsiz olaraq aparılmasına baxmayaraq bu problem bizi bu gün də müşayiət edir.

Ölkələr	Son göstəricilər	Tarix	Qeydə alınan ən yüksək say	Qeydə alınan ən az say	Müflisləşib	Period
Avustraliya	645	Fevral/18	1123	217	Hüquqi şəxslər	Aylıq
Belçika	951	Mart/18	1322	262	Hüquqi şəxslər	Aylıq
Kanada	255	Fevral/18	872	177	Hüquqi şəxslər	Aylıq
Danimarka	441	Aprel/18	1524	69	Hüquqi şəxslər	Aylıq
Finlandiya	733	Mart/18	2038	447	Hüquqi şəxslər	Rüblük
Fransa	290	Yanvar/18	811	183	Hüquqi şəxslər	Aylıq
Almaniya	1624	Fevral/18	3755	416	Hüquqi şəxslər	Aylıq
Hong Kong	8336	Fevral/18	16200	409	Hüquqi şəxslər	Aylıq
İslandiya	69	Fevral/18	214	6	Hüquqi şəxslər	Aylıq
İtaliya	3242	Dekabr/17	4543	955	Hüquqi şəxslər	Rüblük
Yaponiya	650	Aprel/18	1965	6	Hüquqi şəxslər	Aylıq
Litva	2728	Dekabr/16	2728	590	Hüquqi şəxslər	İllik
Luksemburq	904	Dekabr/17	1050	102	Hüquqi şəxslər	İllik
Niderland	349	Mart/18	1185	72	Hüquqi şəxslər	Aylıq
Norveç	412	Mart/18	595	43	Hüquqi və fiziki şəxslər	Aylıq
Puerto Riko	547	Yanvar/18	3078	106	Hüquqi şəxslər	Aylıq
Rusiya	3680	Dekabr/17	3680	1103	Hüquqi şəxslər	Rüblük
Sinqapur	170	Mart/18	507	78	Hüquqi şəxslər	Aylıq
Cənubi Afrika	197	Mart/18	511	63	Hüquqi şəxslər	Aylıq
Cənubi Koreya	50	Mart/18	3377	30	Hüquqi şəxslər	Aylıq
İspaniya	1457	Mart/18	2854	11	Hüquqi şəxslər	Rüblük
İsveç	574	Mart/18	2148	276	Hüquqi şəxslər	Aylıq
İsveçrə	13257	Dekabr/17	13257	3040	Hüquqi və fiziki şəxslər	İllik
Tayvan	2321	Mart/18	7810	1144	Hüquqi şəxslər	Aylıq
Türkiyə	780	Mart/18	3113	11	Hüquqi şəxslər	Aylıq
Britaniya	4462	Mart/18	6509	924	Hüquqi şəxslər	Rüblük
ABŞ	23106	Mart/18	82446	19695	Hüquqi şəxslər	Rüblük

Cədvəl 1.2. Dünya ölkələri üzrə son müflisləşmə göstəriciləri (Dünya Bankı)

Heç kimə sirr deyil ki, bazar mühiti şəraitində öz risklərinə əsaslanan və müxtəlif təsərrüfat fəaliyyəti həyata keçirən çoxsaylı fiziki və hüquqi subyektlər

yarandır və yox olurlar. Bazar subyektləri daimi qarşılıqlı təmasda olur və hər cür əlaqələr qururlar. Qarşılıqlı münasibətlər sisteminin ayrılmaz hissəsinin biri də ondan ibarət olur ki, bir və yaxud bir neçə iştirakçı könülü olaraq üzərinə götürdüyü müqavilə öhdəliklərini icra etmək iqtidarında olurlar. Məhz öhdəliklərin icra olunmasındakı bu iqtidarsızlıq bilavasitə sahibkarlıq riski ilə bağlı olur.

Faktlar göstərir ki, Azərbaycan Respublikasında iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrində zərərlə işləyən xeyli müəssisə və təşkilatlar mövcuddur. Bunları aşağıdakı cədvəl məlumatları da aydın göstərir. Təsərrüfatçılıq quruluşunun tərəqqisi və daimi olaraq yenilənib yaxşılaşdırılmasına, mülkiyyət şəkillərinin müxtəlifliyini diqqətə almadan, hüquqi qrupların hamısının nəticəsində adi bir qənaət etməklə, gəlirlər borcları mütləq qarşılamamalıdır. Bəs bunları hansı yollar ödəmək, borc öhdəliklərini tam icra etmək üçün hansı zəruri addımları atmaq - ən mübahisəli məsələ də bax elə budur.

Müəssisənin müflisləşməsi (iflasa uğraması) dedikdə, borc öhdəliklərinin əmlakın dəyərini üstələməsindən və yaxud balansın qeyri - qənaətbəxş strukturu səbəbindən büdcə və büdcədən qıraq fondlara olan icbari ödəmələrin təmin edilməsi mümkünsüzlüyü də daxil olmaqla, alınmış malların (işlərin, xidmətlərin) dəyərinin ödənilməsi üzrə kreditorların tələblərini icra etmək iqtidarının olmaması başa düşülür.

Müəssisənin müflisləşməsinin xarici əlamətlərinə onun cari ödənişlərinin dayandırılması və üç ay ərzində kreditorların tələblərinin təmin edilə bilməməsidir. Müəssisə arbitraj məhkəməsinin qərarı ilə və yaxud könülü qaydada müflis elan oluna bilər. Hüquqi şəxsin məhkəmə tərəfindən müflis sayılması əsasları və qaydası Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosessual Məcəlləsi ilə müəyyənləşdirilir. Nəzərə almaq lazımdır ki, real müflisləşmədən savayı qərəzli (bilərəkdən) və yaxud saxta müflisləşmə də baş verə bilər. Qərəzli müflisləşmə zamanı müəssisə rəhbəri və yaxud mülkiyyətçi şəxsi məqsədlərini (kiminsə maraqlarını) güdərək müəssisənin ödəmə qabiliyyətini qabaqcadan, bilərəkdən yox edir, məhv edir. Saxta müflisləşmə - kreditorlardan borcların ödənilməsi üçün

əlavə vaxt alınması və yaxud borcların bir qisminin bağışlanması məqsədilə müəssisənin müflisləşməsi barədə qabaqcadan yalan, uydurma qaydada elan olunmasıdır. Beləliklə, borclu ödəmə bacarığına sahib olmasa da iflas prosesinə məruz qalır. Borclu o halda ödəmə bacarığı olmayan hesab edilir ki, bunu özü də qəbul edir, yaxud məhkəmə və ya kreditorlar müəyyənləşdirir ki:

a) borclu kreditorun təklif etdiyi qanuni ödəmə ehtiyacını bu cür tələb verdikdən sonra iki ay müddətində yerinə gətirməmişdir və ya;

b) borclu qanunvericiliyə uyğun olaraq reallaşdırmalı ödənişləri vaxtı - vaxtında həyata keçirə bilmir və ya;

c) borclu öz borclarını ödəməli olduğu tarixdə ödəməyə qadir deyildir.

Müəssisənin müflis elan olunması prosesi özündə üç əsas mərhələni cəmləşdirir:

- Balansının qeyri - qənaətbəxş strukturunun müəyyənləşməsi nəticəsində müəssisə ödəmə qabiliyyətini itirmiş hesab edilir;

- Borclu müəssisəyə qarşı yenidən təşkil olunma, yaxud ləğv edilmə tədbirləri, həmçinin kreditorlarla barışıq sazişi tətbiq edilə bilər. Yenidən təşkil olunma prosedurları borclunun əmlakının idarə edilməsini məhkəmənin təyin etdiyi inzibatçıya (müvəqqəti əmlak inzibatçısına) həvalə edilməsini və sağlamlaşdırma cəhdlərini nəzərdə tutur. Borclu təşkilatlarla kreditorlar arasında ödəniş müddətlərini uzadılmasına və borcları üzrə müəyyən məbləğdə güzəştlər edilməsinə dair barışıq sazişi əldə oluna bilər;

- Məhkəmənin uyğun qərarından və yaxud müəssisənin özünün könülü qaydada ləğv edilməsi barədə rəsmi bildiriş verməsindən sonra müəssisə müflis elan olunur.

Müəssisənin maliyyə durumunun qiymətləndirilməsi və balansın qeyri - qənaətbəxş strukturunun müəyyən edilməsində müəssisənin maliyyə vəziyyətinin ilkin ətraflı təhlili aparılır.

Balansın qeyri - qənaətbəxş strukturu dedikdə əmlakın və borclunun öhdəliklərinin elə bir vəziyyəti başa düşülür ki, müəssisənin əmlakı hesabına

kreditorlara olan borclar ödənilə bilmir, çünki borclu təşkilatın əmlakının likvidliyi aşağı səviyyədə olmuş olur.

Maliyyənin baş strateji məqsədi müəssisənin zəruri və kifayət qədər pul resursları ilə təmin etməkdir. Onun əsasında bazarın tələblərinə və müəssisənin şəraitinə uyğun olan maliyyə strategiyası hazırlanır ki, burada da icraçılar və iş istiqamətləri üzrə vəzifələr müəyyən edilir və bölüşdürülür.

Baş strateji məqsədə nail olmaq üçün maliyyə strategiyası özündə müxtəlif üsul və hərəkətləri cəmləşdirir, yəni:

- maliyyə resurslarının formalaşması və onlara mərkəzləşdirilmiş qaydada idarə olunması;

- həlledici istiqamətlərin dəqiqləşdirilməsi və müəssisənin rəhbərliyinin mümkün ehtiyatları səfərbər etməklə bütün gücünün bu istiqamətlərin reallaşdırılmasına yönəldilməsi;

- məqsədlərin əhəmiyyətlərinə görə sıralanması və onlara ardıcılıqla, mərhələ-mərhələ nail olunması;

- maliyyə hərəkətlərinin müəssisənin iqtisadi durumuna və maddi imkanlarına uyğun gəlməsi;

- hər bir zaman kəsiyində ölkədəki maliyyə - iqtisadi durumun və müəssisənin maliyyə şəraitinin obyektiv qiymətləndirilməsi və uçuğunun aparılması;

- strateji ehtiyatların yaradılması və istifadəyə hazırlanması;

- özünün və rəqiblərin iqtisadi və maliyyə imkanlarının öyrənilməsi;

- rəqiblər tərəfindən gözlənilən əsas təhlükənin müəyyən edilməsi, onun aradan götürülməsi məqsədilə qüvvələrin səfərbər edilməsi və maliyyə əməliyyatlarının istiqamətlərinin önəmli seçilməsi;

- rəqiblər üzərində həlledici üstünlük qazanmaq məqsədilə manevr edilməsi və təşəbbüsü ələ almaq üçün mübarizə aparılması.

Beləliklə, müəssisənin maliyyə strategiyasının müvəffəqiyyətinə onda təminat verilmiş olur ki, bu strategiyanın nəzəriyyəsi və praktikası uzlaşdırılmış, tarazlaşdırılmış olsun, maliyyə proseslərini ciddi qaydada mərkəzləşdirməklə və

maliyyə - iqtisadi mühit dəyişdikcə çevik metodlardan istifadə etməklə strateji məqsədlər real iqtisadi və maliyyə imkanlarına uyğunlaşdırılmış olsun.

Fərdi (hissəvi) məqsədlərə nail olma strategiyasının mahiyyəti ondadır ki, baş strateji məqsədi gerçəkləşdirmək üçün maliyyə əməliyyatları ustalıqla, bacarıqla həyata keçirilir.

Maliyyə strategiyasının vəzifələri aşağıdakılardır:

- bazar münasibətləri şəraitində maliyyənin xarakterinin və formalaşma qanunauyğunluqlarının araşdırılması;

- müəssisənin maliyyə resurslarının formalaşmasının mümkün variantları üzrə şərtlərinin və maliyyə durumunun qeyri - sabit və yaxud böhranlı olduğu halda rəhbərliyin atacağı addımların, edəcəyi hərəkətlərin işlənilib hazırlanması;

- mal göndərənlərlə və alıcılarla, bütün səviyyəli büdcələrlə, banklar və digər maliyyə institutları ilə qarşılıqlı maliyyə münasibətlərinin müəyyən edilməsi;

- istehsal gücündən, səmərəli istifadə olunan əsas və dövrüyyə ehtiyatlarının aşkar edilməsi və resursların səfərbər olunması;

- müəssisənin istehsalat - təsərrüfat fəaliyyətinin vacib hesab olunan maliyyə resursları ilə təmin olunması;

- müvəqqəti sərbəst olan pul miqdarının ən yüksək xeyir əldə etmək niyyətilə səmərəli yerləşdirilməsi;

- müvəffəqiyyətlə maliyyə strategiyasının həyata keçirilməsi, maliyyə imkanlarından gələcək üçün istifadə edilməsi üsullarının müəyyən edilməsi, yeni məhsul növlərinin, texniki təchizatın təşkil edilməsi, ixtisaslı kadrların hazırlanması;

- ehtimal olunan rəqiblərin strateji baxışlarının, onların iqtisadi və maliyyə imkanlarının mənimsənilməsi və maliyyə dayanıqlılığının təmin olunması üçün tədbirlərin həyata keçirilməsi;

- böhranlı vəziyyətdən çıxmağa hazırlıq üsullarının, maliyyə durumunun qeyri-sabit və yaxud böhran şəraitində müəssisəyə rəhbərlik metodlarının işlənilməsi və belə vəziyyətdən çıxmaq üçün kollektivin səylərinin əlaqələndirilməsi;

Maliyyə strategiyası pul gəlirlərinin aşkarlanmasının əhatəliliyinə, daxili resursların səfərbər edilməsinə, məhsulun maya dəyərinin maksimum aşağı salınmasına, mənfəətin düzgün bölüşdürməsinə və istifadə olunmasına, dövrüyyə vəsaitlərinə olan tələbatın müəyyən edilməsinə, müəssisənin kapitalının səmərəli yerləşdirilməsinə xüsusi diqqət yetirir.

Daxili normativlərin (məsələn, mənfəətin bölüşdürülməsinin istiqamətlərini müəyyən edən) işlənilib hazırlanması maliyyə strategiyasının mühüm hissəsidir. Xarici şirkətlərin iş təcrübəsində daxili normativlərdən geniş istifadə edilir.

Maliyyə strategiyası ödəməmələr riski, inflyasiya sıçrayışları və digər fors major (gözlənilməyən) halları nəzərə alınmaqla işlənir. O, istehsalın məqsədlərinə tam uyğun olmalı və lazım gəldikdə təshih edilə və dəyişdirilə bilər. Maliyyə strategiyasının həyata keçirilməsinə nəzarət etmək pulların daxil olmasını, onların qənaətlə və səmərəli istifadəsini təmin edir. Yaxşı qurulmuş maliyyə nəzarəti daxili ehtiyatların aşkar edilməsinə, pul yığımlarını artırmaqla təsərrüfatın rentabelliyyəsinin yüksəldilməsinə kömək edir.

1.3. Müəssisənin iflası uğramasının elan edilməsinin hüquqi əsasları.

İflas anlayışı hüquq sistemində ilk dəfə İngiltərə hüququnda 1542-ci ildə müflisləşmə və iflas adı altında öz əksini tapmışdır. Orta əsr tarixçisi əl-Məqriziyə istinadən iflas müvafiq cərimələri ilə şərqə Asiyada, Çingiz xanın “Yasa”-nda da mövcud olub. Daha sonralar Avropa ölkələrinin iqtisadi çöküş yaşamaları ilə, məsələn, İspaniya kralı II Filipin 1557, 1560, 1575 və 1596-ci illərdə xarici borclarını ödəyə bilməməsi səbəbindən ard-arda ölkəni müflis elan etməsi, 1800-cü illərdə Fransa, Portuqaliya, Rusiya və Türkiyə kimi ölkələrin xroniki iflas tarixləri, müflisləşmə və iflas barəsində qanunun ölkələrin hüquq sistemində sürətli şəkildə daxil olmasına səbəb oldu.

İllər keçdikcə qanun təkmilləşərək öz prinsiplərin inkişaf etdirib, xarakterin dəyişmişdir. Qədim qanunlar borclunun tez bir zamanda iflas elan olunaraq ləğvinə yönəlik müddəalar nəzərdə tutsa da, zamanla formalaşmış və müasir hüquqa müəssisənin mümkün qədər maliyyə sıxıntısından çıxarılmasını təmin etmək

məqsədi ilə, sağlamlaşdırma, sanasiya, eqzaminer (sınaq haqqı) və s. bu kimi yeni müddəalar əlavə olunmuşdur. Burada məqsəd müəssisənin reabilitasiyası, fəaliyyətinin yenidən bərpaşdırılmasıdır. Bu işə öz növbəsində həm borcluya fəaliyyətini davam etdirərək öhdəliklərini icra etməyinə, həm də kreditorların, əlaqəli alacaqlıların borclarını almasına imkanlar yaradır. Əlbəttə ki, nə borclu müəssisə iflasa uğrayaraq borc içərisində məhv olmağını, nə də ki, kreditorlar borclarının bütövlükdə və ya müəyyən hissəsinin batmasını istəməz.

Hərşeydən öncə müəssisənin iflası hüquqi statusdur və hər bir ölkənin iflas prosesinin tənzimlənməsi üçün nəzərdə tutulmuş, özünəməxsus müvafiq tənzimləyici hüquqi normaları vardır. Ölkəmizdə iflas barəsində işlər görülməsi və sözügedən işlərin idarəsi qanunauyğunluğu 13 iyun 1997-ci il tarixində qəbul olunmuş “Müflisləşmə və iflas barəsində” Azərbaycan Respublikasının Qanununun xüsusi tələbləri diqqətə alınmaqla istifadə olunan əsas prosessual qanunvericiliklə nizamlanır.

Müflisləşmə və iflas barəsində qanunauyğunluğun kimlərə tətbiq olunması, onun fərdi, fiziki və hüquqi şəxs olmasından, özəl və ya dövlətə məxsus olmasından asılı olaraq fərqli ölkələrdə müxtəliflik təşkil edir. Bütün bu halların hamısını eyni anda öz qanunvericiliyində ehtiva edən çox az ölkələr mövcuddur. Azərbaycanda isə müvafiq qanun 15 fəsil və 61 maddə olmaqla, bütün kommərsiya idarələrinə, hətta özəl və ya dövlətə məxsusluğu nəzərə alınmadan, həmçinin banklar və başqa kredit idarələrinə (Mərkəzi Bank daxil olmadan) və kommərsiya təşkilatı olmayan birləşmələrə aid edilir. Göründüyü qədəriylə qanun fiziki şəxslər üçün nəzərdə tutulmayıb və bu halı müəyyən qrup iqtisadçılar qanunda olmasını zəruri hesab etdikləri buraxılmış boşluq olaraq qiymətləndirirlər.

İflas barəsində işin başlandırılması üçün kreditorun (kreditorların) və ya borclunun məhkəməyə verilən ərizəsi ən vacib götürülür. Sözügedən ərizənin məhkəməyə verilməsi zamanı iflas prosesinə məhkəmə qərarı ilə başlanılmasıdır. Məhkəməyə iflas barəsində iddia ərizəsi borclu müəssisənin idarəetmə təşkilatının qəbul etdiyi qərara (əgər borclu dövlət təşkilatdırsa, uyğun icra hakimiyyətinin qəbul etdiyi qərar) bağlı olaraq verilə bilər. Dövlətin vəkil təyin etdiyi hüquqi və

fiziki fərdlər tərəfindən də məhkəməyə iflas barəsində iddia ərizəsi təqdim edilə bilər. Borclu fərdi borclu olan vəziyyətdə arayış və ya ərizəni onun özü və ya təmsilçisi verir.

Borclunun iflas barəsində ərizəsi qanunvericilikdə təyinləşdirilmiş çərçivədə qurulmalı və imzalanmalıdır. Borclunun təmsilçisi verilən ərizəyə etibarnamə və ya həmin təmsilçinin hüquqlarını, və ya onun qulluq vəziyyətini təsdiqləyən digər sənəd əlavə olunmalıdır. İflas barəsində məhkəməyə müraciət edilən ərizədə aşağıda göstərilənlər verilmişdir:

- ərizənin verildiyi məhkəmənin adı (Müflisləşmə, iflas barəsində işlərə borclunun qarşılaşdığı və ya mövcud olduğu yerdə baxılır);

- borclu şəxsin adı (fərdi borc sahibinin və ya onu təmsil edən şəxsin adı, soyadı, atasının adı) və yaşadığı ünvan;

- qeydiyyatda olan bütün kredit sahiblərinin (adları, soyadları, atalarının adları), elektron ünvanı və onların borcluya qoyduğu tələblərin miqdarı;

- borclu iflas barəsində məhkəməyə ərizə göndərdikdən sonra bir il müddətində onun vaxtı çatacaq borc məsuliyyətləri barəsində məlumat;

- borclunun ödəyə bilməməsinin özü tərəfindən təsdiqlənməsi və ya sübut edilməsi;

- borclunun ərizəsinə aid edilən sənədlərin siyahısı;

- borclunun fikrinə əsasən, iş üzrə məhkəmə baxışına lazım olan hər hansı digər məlumat, həmçinin fərdi borcluya aid vəziyyətdə təyin edilmiş aktivlərin borclunun əmlakından çıxarılmasına dair onun ehtiyaclarını təsdiqləyən müfəssəl məlumat, eləcə də qanunvericiliklə hesaba alınmış başqa məlumatlar.

Qanunvericilikdə təyinləşdirilmiş sənədlərdən başqa, borclunun iflas barəsində ərizəsinə aşağıda göstərilənləri təsdiq edən sənədlər daxil olunur:

- iflas barəsində ərizədə borclunun məhkəmə məsrəflərinin ödənilməsinə biraz vaxt verilməsini xahiş etdiyi vəziyyətlər nəzərə alınmasa, qanunvericilikdə təyin olunmuş məhkəmə rüsumlarının ödənilməsinə təsdiqləyən sənəd;

- ödənilməli və əldə olunmalı pul miqdarları qısa şəkildə verilməklə, borclunun kredit götürənlərin və debitorlarının siyahısı;

- tələblərin qarşılınması üçün lazım olan pul miqdarını əks etdirən sənəd.

Borcu olan təşkilatın iflas barəsində ərizəsinə göstərilən sənədlər də daxil edilir:

- iflasın rəsmi elanı üçün məhkəməyə müraciət haqqında borclunun müvafiq orqanının qərarının surəti;

- borclu dövlət idarəsidirsə, iflas vəziyyətinin elanı üçün məhkəməyə müraciətə dair uyğun icra hakimiyyəti orqanının qərarının surəti;

- axırncı hesabat tarixinə dair mühasibat balansı sənədi.

İflasa dair məhkəməyə verilmiş ərizənin (iddia ərizəsinin) qaydalara uyğun olmaması, eləcə də ona əlavə edilməli sənədlərin həmin ərizə ilə biryerdə təqdim olunması qanunvericilikdə nəzərə alınan uyğun proseslər ardıcılığının nəticələrinə (məhkəmənin ərizəsinə qəbul etməkdən imtinasına, ərizəyə baxılmadan saxlamasına, hərəkətsiz qalmasına, yaxud geri qaytarmasına) səbəb ola bilər.

İflas barəsində iş üzrə məhkəmə baxışı təyin olunduqda bu haqda kreditorlara bildirilməsi məqsədilə ərizəçi həmin məhkəmə izlənməsi barəsində Azərbaycan Respublikasında nəşr edilmiş rəsmi dövrü mətbuat idarəsində azı yeddi günlük ara ilə iki dəfə elan dərc olunmalıdır. İkinci elan təyinləşdirilmiş məhkəmə nəzarətinin tarixinə ən gec yeddi gün vaxt qalmış dərc edilməlidir. Məhkəmə kreditorlara məlumat çatdırılmasının digər metodlarını da diqqətə ala bilər, bununla birlikdə, uyğun vəziyyətlərdə dərcetmə tələbindən imtina edə bilər.

İflasə dair ərizə məhkəmə tərəfindən baxılmaq məqsədilə qəbul olunduqdan sonra borclu öz kreditorları ilə hesabı bağlamaq (onların tələb etdiklərini qarşılamaq) niyyəti haqqında uyğun vəsatətlə məhkəməyə baş vura bilər. Həmin vəsatətin ödənilməsi problemi qanunvericilikdə planlaşdırılmış məhkəmə icraatının uyğun mərhələlərində vəsatətin baxılması qanunauyğunluqları və bu baxılmanın icraat nəticələrinə müvafiq şəkildə məhkəmə tərəfindən həyata keçirilir. Borclunun bu kimi fəaliyyətinə təcrübədə çox az zamanlarda qarşılaşılır və bu halda məhkəməyə iddia ərizəsi ilə müraciət edən kredit götürənlər olurlar.

Qanunvericiliklə qeyd olunmuş qanunauyğunluğa görə məhkəmə iddiaçının (və ya cavabdeh şəxsin) istəyi və ya təşəbbüsü, eləcə də öz istəyi və təşəbbüsü ilə müflisləşmə barəsində iştirakçı tərəfləri əsl iddiaçı və ya məsul şəxs ilə, onların

hüquqi davamşılırları ilə əvəz olunmasına, işə digər iddiaçı və ya cavabdehin cəlb edilməsinə yol verə bilər.

İflasa dair işə məhkəmə iclasında nəzər salındıqdan sonra məhkəmə qanunvericiliklə təyin olunmuş qaydada aşağıda göstərilənlər haqqında uyğun qərar verir:

- borclunun iflas etmiş elan olunması və əmlak inzibatçısının müəyyənləşdirilməsi haqqında;

- daimi olmayan əmlak inzibatçısının müəyyənləşdirilməsi və ya təyin olunmasının uzadılması haqqında;

- borclunu müflis elan etməyi rədd etmək haqqında.

Məhkəmə iclasında baxılan iflasa dair iş əhəmiyyətinə görə həll yolu tapılmadıqda məhkəmə qanunvericiliklə təyinləşdirilmiş qanunauyğunluqla aşağıda göstərilənlər barəsində uyğun qərar ortaya çıxır:

- iş baxılmanın irəli bir tarixə keçirilməsi haqqında;

- iş üzrə icraatın dayandırılması haqqında;

- iş xitam verilməsi haqqında;

- iddianın nəzərdən keçirilmədən saxlanması haqqında.

Məhkəmə aldığı qərarlarda borcların ödənilməsi planlarının, eləcə də borclunun sahib olduğu malların təşkil edən aktivlərin araşdırmalarının saxlanması (bu təminatın kreditorun hüquqlarını pozmadığı hallarda) planlaşdırıla bilər.

Borclu borcunu ödəmə iqtidarında olmadıqda, məhkəmə borclunu müflis elan etməyi rədd edə, eləcə də özünün vəziyyətə uyğun qərarında müflisləşmə barəsində məhkəməyə heç bir əsası olmayan ərizə verilməsi nəticəsində borc alana yaxud kreditora (kreditorlara) dəymiş ziyanın müqavilində qarşılmasına aid göstəriş verə bilər.

Öz vəzifə borclarına əməl edən əmlak inzibatçısının iş prosesinə qarşılaşdırılması və ya mane olunmasına yol verilmir. Bu cür fəaliyyətlərin baş verilməsində səbəbkar olan insanlar qanunvericilikdə və qanunla müəyyənləşdirilmiş qanunauyğunluqla öhtəliyə cəlb oluna bilərlər. Əmlak

inzibatçısının işini çətinləşdirən, yəni ona mane olmağa çalışan fərdlər haqqında ərizəsi məhkəmə tərəfindən verildikdə uyğun məhkəmə aktında sözügedən fərdlərə və ya uyğun dövlət idarələrinə vacib göstərişlər verilə bilər.

Təyin olunma tarixindən sonra on dörd gün müddətində əmlak inzibatçısı məhkəməyə öz fəaliyyəti haqqında hesabat verir. Hesabatda aşağıda verilən məlumatlar göstərilir:

- əmlak idarəçisinin aktivliyinə dair hesabat;
- mühasibat müvazinəti, eləcə də, müvazinət miqdarı üzrə aktivlərin siyahısı;
- kreditorların ehtiyaclarının ilkin sənədləri qeydə alma kitabı və əmlak inzibatçısının eyni ehtiyaqlara verdiyi qiymətin pulla dəyərləndirilməsi, eləcə də ödənilmiş ehtiyaqların dəyərləri;
- əmlak inzibatçısına verilən dəyər və xərcləmələr haqqında məlumat;
- kreditorların hər bir ehtiyacı qarşılandıqdan sonra yerdə qalan vəsaitdən istismara aid hesabat;
- borclu təşkilatın idarəçisinin hansısa qanuna zidd davranışı və ya bağladığı müqavilələr haqqında qısa məlumat;
- fərdi borcluya aid təyinləşdirilmiş şərtlər, eləcə də müflisləşmə zamanı xitam zamanı qoyulan möhlət müddəti barəsində tövsiyələr;
- əmlak idarəedicisinin gəldiyi nəticəyə əsasən, məhkəmənin ehtiyac duyduğu başqa məlumatlar.

Əgər borclu onun əmlakına aid olmayan bəzi mülklərə sahibdirsə, əmlak inzibatçısı sözügedən mülklərin sahibinə bildiriş göndərir. Aktivlərin sahibi bildirişi əldə etdikdən sonra bir ay möhlət müddəti ərzində həmin mülkləri əmlak inzibatçısından almalıdır. Qeyd olunan qayda tətbiq olunmasa və ya yerinə yetirilməzsə aktivlərin saxlanması və mühafizəsi xərclərinin hamısını o andan etibarən onların mülkiyyətçisi qarşılamalıdır. Qeyd olunan xərcləri borclu ödəyərsə, onlar borclunun yararına həmin aktivlərdən əlavə tutulması yolu ilə qarşılır. İnzibatçı bu aktivlərin saxlanması və qorunması üçün lazımı pul miqdarının təqribən onların satış dəyərinin eyni olduğunu müəyyənləşdirsə, bəhs olunan aktivləri istədiyi zaman sata bilər.

Borclunun iflasının elan olunmasının əsas məqamları aşağıda göstərilmişdir:

- borclunun iflasının elan olunmasına dair məhkəmə qərarının qanuni elan olunması vaxtı və ya;
- kreditorların birinci yığıncağında borclu müəssisənin iflasının elan olunmasına dair uyğun qərarın qəbul olunması vaxtı.

Borclunun iflas olunmuş elan edilməsindən etibarən bütün məhkəmə axtarışları və borcludan alınmalı pul miqdarlarının tutulması üçün başqa davranışlara son verilir, bu zamandan öncə borclunun əmlakına aid çıxarılmış hansısa məhkəmə tələblərinin icrası təxirə salınır və əmlak inzibatçısından verilən səlahiyyətlər daxil olmadıqda borclu idarənin müdiri bütün başqa səlahiyyətlərini əldən verir.

Kreditorlar ilə hansısa razılaşma sazişi kreditorlardan qəbul edildikdən dərhal sonra məhkəmə də təsdiq etməlidir. Mülk inzibatçısı kreditorlar ilə hansısa bu formalı sazişin təsdiq olunması üçün kreditorların müqavilə ilə bağlı iclının keçirildiyi gündən etibarən yeddi gündən gec olmamaq şərti ilə məhkəməyə müraciət etməlidir. Məhkəmə bu növ ərizəyə qanunvericilikdə planlaşdırılmış zaman ərzində baxır. Bu cür müqavilə ilə hər hansı mənfəətinə toxulan şəxs məhkəmədə həmin müqavilənin təsdiqi haqqında ərizəyə baxılması dövründə və ya nəzərdən keçirilməmişdən əvvəl onun tələblərinin özü üçün ədalətsiz tələblər olduğuna dair sözügedən müqavilənin dəyişdirilməsi və ya imtina edilməsi barəsində məhkəməyə müraciəti sərbəstdir. Məhkəmə öz yığıncağında müqavilənin təsdiq edilməsinə etiraz edən hər bir kreditorun fikrinə qulaq asmalıdır.

Məhkəmə həmin müqaviləni təsdiqləmədikdə uyğun qərarında onun (tənzimləmələr olunmuş müqavilənin) kreditorların əlavə iclasında müzakirə olunması ilə əlaqədar göstəriş verə bilər. Kreditorlar ilə müqavilə onların iclasında qəbul edildikdən və məhkəmədən təsdiq olunduqdan sonra yığıncaq barəsində bildiriş almış bütün kreditorların həmin müqaviləni qəbul edib-etməməsindən, eləcə də kreditorların iclasında iştirak edib-etməməsinə bağlı olmadan onlar üçün məcburi qüvvəyə sahib olur.

Kreditor ilə əmlak inzibatçısı arasında müqaviləyə müvafiq olaraq kreditorun ehtiyacı hər hansı zaman geri götürülə bilər və ya ehtiyac duyulan məbləğ haqqında dəyişiklik oluna bilər.

Borclunun öz borclarının (və ya məsuliyyətlərinin) gələcəkdə qarşılanmalı olduğu hər bir vəziyyətlərdə onların icra zamanı borclunun iflas olma zamanına ötürülür. Bu vaxt razılaşdırılmış saziş xətm olunmuş hesab edilir və kreditorların tələb etmək hüququ formalaşır. Əgər əmlak idarəçisi bu formalı sürətləndirilmiş tələb haqqında ödənilməli kompensasiyanın pul miqdarını hesablayırsa, tələbin vaxtından əvvəl irəli sürülməsi faktını göstərmək üçün tələb olunan pul məbləğindən güzəşt etməlidir.

Əmək qabiliyyəti olmayanlara görə müavinətlər haqqında işçiləri qarşısında borclunun məsuliyyətləri olduqda sözügedən məsuliyyətlərin yerinə yetirilməsi ehtiyacı qalan borcların ödənilməsi üçün planlaşdırılan qaydada intensivləşdirilir.

Borclunun səhmdarları və ya mülkiyyətçiləri yerdə qalan kreditorların ehtiyacları məsuliyyətdən sonra ödəmə qabiliyyəti olmayan borc sahibinin kapitalına verdikləri səhmlərinin əvəzinin verilməsi səlahiyyətinə sahibdirlər. Sahibkar və ya mülkiyyətçi bu səlahiyyət səbəbiylə, ödəmə bacarığına sahib olmayan borclunun kreditoru hesab olunmur və kreditorların iclasında səs vermək və ya müflisləşmə işi əsasında tədqiqatda hansısa digər şəkildə iştirak etmək hüququna sahib deyildir, ancaq hansısa sığar əqd üzrə başqa borcunun mövcudluğu səbəbiylə həmin sahibkarın və ya mülkiyyətçinin kreditora çevrildiyi vəziyyətlər nəzərə alınmır. Səhmdar və ya mülkiyyətçi kapitala verdiyi səhmlə bağlı olaraq ödəmə bacarığına sahib olmayan borclunun onun qarşısında borclu olduğu hansısa məsuliyyəti özünün borclu qarşısında ola bilən hansısa borcunun hesabına daxil edilməsi hüququna sahib deyildir. Səhmdarlara ödənişlərin sıralamasını təyin edərkən əmlak inzibatçısı sahibkarın sahib olduğu səhmlərin növünü diqqətə almalıdır. Təminatlı kreditor müflisləşmə prosesinə başladıqda tələbi təmin etmənin hesabına yönəltmək səlahiyyətlərini əldən vermir və istənilən vaxt reallaşdırması mümkündür.

Borclunun müflisləşmə zamanına qədəm qoyması barəsində əmlak sahibkarı təminatlı krediti sahibinə bildiriş sənədi göndərir. Təminatlı kreditor bu bildiriş vərəqəsini əldə etdikdən sonra 14 gün möhlət müddəti ərzində təminat haqqında öz hüquqlarını reallaşdırmadıqda, əmlak inzibatçısının qüvvədə olan qanunvericiliklə müəyyənləşdirilmiş qanunauyğunluqla təminatı satmağa (ya ayrılıqda, ya da borclunun aktivlərinin tamamı və ya bir qismi ilə bərabər) və satış üçün sərf olunmuş xərclər nəzərə alınmadıqda, satış pulu barəsində təminatlı kreditora qarşı onun ehtiyacının ümumi razılaşdırılmış dəyəri miqdarında hesabat versin. Satış dəyərinin hansısa artıqlığı borclunun mülkünün bir qismi kimi qalır.

İflas prosesi müddətində əmlak inzibatçısı kreditorlara xas təmin etmənin hüquqi etibarlılığına əmin olmalıdır. Təmin etmənin etibarlılığı qüvvədəki mövcud qanunvericilikdə planlaşdırılmış formada təyin edilir.

FƏSİL 2. MÜƏSİSSƏNİN MÜFLİSLƏŞMƏSİ VƏ İFLASA UĞRAMASININ SƏBƏBLƏRİ VƏ MƏRHƏLƏLƏRİ

2.1. Müflisləşmənin daxili və xarici səbəblərinin xarakteristikası

Borcu olan şəxsin kreditorların tələblərinə əsasən pul öhdəçiliyini və ya vergiləri və digər lazımi ödənişləri büdcəyə və büdcədən xaric fondlara qanunvericilik tərəfindən təyin olunmuş şərtlər əsasında arbitraj məhkəmə tərəfindən qəbul olunmuş şüətdə ödəməmək vəziyyətinə bankrotluq deyilir.

Bankrot olmanın qarşısını almaq məqsədi ilə həyata keçirilən tədbirlər, sanksiyalar şirkətin lazımi olan ödəmə qabiliyyətini təmin etməyən halda, ödənişlərini bərpa edə bilməyən hüquqi şəxslərin aradan qaldırılması məcburi xarakter daşıyır.

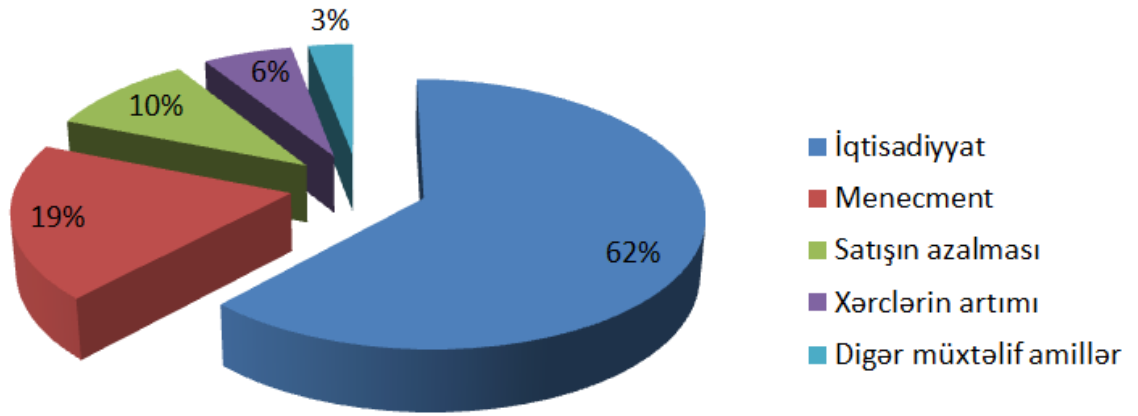
Borcu olan şirkətin bankrot olmasını təyin etmək üçün keçirilmiş mallarla, bitirilmiş işlərlə göstərilmiş xidmətlərlə, götürülmüş pul məbləğli və onun faizi ilə bir yerdə pul öhdəçiliyinin həcmi də hesaba götürülür. Vətəndaş qarşısında məsuliyyəti, hansına ki əsaslanaraq borcu olan şirkət həyat sağlamlığına zərər yetirdiyinə görə cavandehdir, müəllif hüquqlarına görə ödənişləri və şirkətin üzvləri qarşısında iltizamı istisna kimi qeyd etmək olar.

Öhdəçiliyinin bərpa olunmasına və ya keyfiyyətsiz dərəcədə bərpa olunmasına görə mütləq ödənişli olan cərimələr pul öhdəçiliyinin təmini zamanı qeydə alınmır. Əgər borcu olan şirkətə aid olan iddia əmək ödəmə prosesinin 500 minimal normasından çox olsa, onda arbitraj məhkəmə bu məsələyə uyğun olaraq məhkəmə işi açə bilər. Hüquqi şəxslərin bankrot olma haqqında ərizəsi borcu olan şəxsin yaşayış yeri üzrə arbitraj məhkəməsinə verilməlidir.

Bankrotluq məsələsi prosesində borcu olan şəxs, arbitraj hakim, kreditorlar, vergi orqanlarının pul öhdəçiliyi üzrə müfəttişləri, prokuror və başqa adamlar (şirkət işçilərinin təmsilçisi, məsələn) iştirak edirlər.

Bankrotluğa dair məhkəmə işi arbitraj məhkəmə tərəfindən borcu olan hüquqi şəxsin, kreditorun, prokurorun və vergi orqanlarının təhvil verdiyi ərizələr əsasında keçirilir. Bankrotluğa dair məhkəmə işi ərizə təhvil verildiyi gündən 3 ay

müddətində nəzərdən keçirilməlidir. Bankrot olmanın elan olunması, olunmaması və ya bankrotluğa dair məhkəmə işinin dayandırılması arbitraj məhkəməsi işin özünə əsaslanaraq qəbul edir.

Şəkil 2.1. “Dun & Bradstreet”-ə görə biznesi uğursuzluğa aparan 5 əsas faktor

Bankrotluq təsərrüfat subyektinin öz pul öhdəçiliyinə görə pul ödəmədiyinə və vəsait almadığına görə hazırki əsas fəaliyyətini maliyyələşdirməməyinə deyilir.

Bankrot olmanın əsas əlaməti ödəniş müddəti başlanan gündən 3 ay ərzində kreditor tələblərinin yerinə yetirilməməsidir.

Müddət bitdiyi zaman kreditorlar borcu olan şəxsi bankrot elan etmək məqsədi ilə arbitraj məhkəməyə müraciət etmək hüququnu alırlar.

Bankrotluq bazar münasibətlərin öz sistemasından və varlığından irəli gələn bir amildir və o amil nəticə qazanma məsələsində qeyri-müəyyənlik və itki riski ilə əlaqələndirilir.

Subyektin pul ödəməmə səbəbləri bir neçə ola bilər:

1 – Şirkət bankrot olub və sahibkarın özünün bu işdə günahı yoxdur, çünki gözlənilməyən hadisələr baş vermişdir (zəlzələ, cəmiyyətin siyasi cəhətdən stabil olmaması). Bu zaman hökumət şirkətə vəziyyətdən çıxmaq məqsədi ilə kömək etməlidir.

2- Kreditorlardan boyun qaçırmaq naminə qəsdən törədilmiş bankrot olma əməli. Bu hal baş versə, o cinayətkarlıq hesab olunacaq.

3 – Diqqətsizlikdən əmələ gələn bankrotluq, hansı ki effektiv olmayan iş prosesinin hasilidir. “Diqqətsizlikdən” əmələ gələn bankrotluq bir qayda olaraq tədricən baş verir. Onu vaxtı – vaxtında ifşa etmək üçün finansal vəziyyəti əvvəlcədən analiz etmək, problem yaradan aspektləri aradan qaldırmaq və şirkətin iqtisadiyyatını bərpa etmək üçün tədbirlər görülməlidir.

Bankrot olmanın əvvəlcədən bilinən səbəbləri çoxdur və bu prosesin özü müxtəlif faktorların, həm daxili, həm xarici faktorların nəticəsi kimi aşkara çıxır.

Xarici faktorlar

1 – İqtisadi: ölkə iqtisadiyyatının böhran keçirməsi, istehsal həcminin azalması, inflasiya, finansal sisteminin sabit olmaması, sərmayənin qiymət artımı, şərikin bankrot olması və pul ödəyə bilməməsi. Subyekt tərəfindən pul ödəməməyin bir səbəbi də hökumətin səhv xəzinədarlıq sistemində malik olmasıdır. Böyük həcmli vergilərin mövcud olması şirkət üçün mühüm bir problem ola bilər.

2 – Siyasi: cəmiyyətin siyasi cəhətdən stabil olmaması, hökumətin daxili siyasəti, iqtisadi əlaqələrin kəsilməsi, satış bazarlarının itirilməsi, eksport və import şərtlərinin dəyişdirilməsi, qanunvericiliyin təsərrüfata, antimonopol siyasətə dair, sahibkarlıq fəaliyyətinə dair natamamlığı.

3 – Elmi-texniki proqressin inkişaf etməsi nəticəsində beynəlxalq konkurensiyanın güclənməsi.

4 – Demografiya: əhalinin miqdarı, yaşama vəziyyəti, mədəniyyət bilgiləri və pul ödəmə bacarığını olması və ya olmaması.

Daxili faktorlar

1 – Effektiv olmayan investisiya siyasətinin və ya istehsal fəalliyətinin bir nəticəsi kimi dövriyyə kapitalının defisiti.

2 – İstehsal təşkilinin və texnologiyaların zəif səviyyədə olması.

3 – Şirkətin istehsal gücünün və istehsala yararlı materiallarının istifadə effektivliyinin azaldılması və onun bir nəticəsi kimi maya dəyərinin bahalaşması və onunla əlaqədar olan itkilər.

4 – Şirkətin pis müştəri bazasının olması (pul ödənişinin vaxtında verilməməsi).

5 – Satış bazarlarının analizinə yönəmlili olan marketinq fəalliyətinin zəif dərəcədə təşkil olunması.

6 – Borc pulların şirkətə sərfləməyə şərtlərdə qəbulu və bunun bir nəticəsi kimi finansal xərclərin çoxalması, özünü maliyyələşdirmə qabiliyyətinin azalması.

7 – Təsərrüfat fəalliyətinin tez və kontrol olunmayan bir şəkildə genişlənməsi, hansı ki, nəticədə xərclərin həcmi satışların həcmindən daha tez çoxalması. Burdan isə qısa müddətli borc pulların alınması. Qısa müddətə götürülən borc pullar hazırki aktivlərin miqdarını aşdı bilər və onun bir nəticəsi kimi şirkət başqa bankların və kreditorların kontrolu altına düşüb və bankrot olmağa məruz qala bilər.

Bankrotluq, bir qayda kimi, daxili və xarici faktorların fəalliyət nəticəsi kimi qələmə alınır. Sabit bazar iqtisadiyyatına və siyasi sistemə malik olan inkişaf etmiş ölkələrdə təsərrüfat subyektlərinin bankrot olması 1/3 xarici və 2/3 daxili faktorlarla əlaqəlidir.

İndiki dövrdə bütün işgüzar idarələr daim olaraq qarışıq ətraf aləmlə ikitərəfli münasibətdə fəalliyətdə göstərilir. Xarici aləmin əhatəsinə isə müəssisənin bütün və strateji əməliyyatında üzvləşdiyi bütün faktorlar normalar və idarələr aiddir. Xarici aləm heç də sabit qalmır. Bu da onun daima tərəqqi etməsindən, qarışıqlığından, müəyyənəsizliyindən və xarici mühit faktorlarının bir-birilə ikitərəfli olaraq münasibətindən asılıdır.

Şirkətə təsir edən xarici ətraf faktorları fərqli xarakterik xüsusiyyətlərinə sahib olduqları səbəbiylə onları şərti formada iki qrupa, yəni birbaşa və dolaylı təsir altqruplarına ayırırlar. İlk altqrupa əmək, pul vəsaiti və material ehtiyatlarının təminatının, rəqibləri, həmkarlar ittifaqlarını, istehlakçıları, qanunverici və dövlət orqanlarını, ikinci altqrupa isə iqtisadi şəraiti, sosial-mədəni faktorları, siyasi faktorları, elmi-texniki inkişafı və beynəlxalq prosesləri daxil olunur. Vəziyyətlə bağlı olaraq göstərilən hər bir faktor müəssisənin iflasının əsasını formalaşdırmağa bilər.

Dövlət orqanları və ictimaiyyətdə hökmranlıq edən qanunlar biznes fəaliyyətini nizamlayan əsas faktorlar qrupuna aiddir. Biznesdə sərhədləri və öhdəlikləri məhz bu qanunauyğunluqlar müəyyən edir. Biznes fəaliyyətini hər hansı çərçivəyə salan amillərə həmişinin mülkiyyət, kredit, reklam, keyfiyyət, ekologiya, vergi, antiinhisar, gömrük, sanitariya və başqa normativ aktlar daxildir. Zəncirvari halda neqativ vəziyyətlərin yaranmasına, qanunların və dövlət orqanlarının fəaliyyətinin biznesin səmərəli işləməsi üçün münbit mühitin formalaşdırmaması səbəb olur.

Cəmiyyət böhran vəziyyətində olduqda, həmçinin hər hansı keçid dövrü olduqda, xarici mühitin təsiri biznesə üzərində özünü daha qabarıq şəkildə göstərir və onun tərəqqisində əsas amillərdən birinə çevrilir.

Müxtəlif sahə və müəssisələrin inkişafı meyllərini müəyyənləşdirən amillərdən biri də, insan həyatının bütün sferasına yayılmış elmi – texniki tərəqqidir. Sübüt olunur ki, məhsulun hazırlanmasına, satılması və köhnəlməsinə texnologiya sahəsinin təsiri danılmazdır. Nəticədə, deyə bilərik ki, hər hansı müəssisə texnoloji yenilikdən geri qalırsa bu onu digər müəssisələrlə rəqabətdə də geridə qoyacaq. Meydana gələn çatışmamazlığın yox olması üçün əlavə vaxt və vəsait lazımdır.

İqtisadi mühitdə qiymətlərin qalxmasının əsas səciyyəvi xüsusiyyəti inflasiya ilə bağlıdır. Məcmu tələbin azalmasına bir tərəfdən qiymətlərin sürətlə qalxması təsir göstərərkən, digər tərəfdən isə biznesin yenidən istehsalı üçün lazım olan xərcləri artırır. Vəziyyətin hər ikisi, yəni müəssisənin məhsulunun satışının pis olması, bununla birlikdə özünü xammal və istehsal üçün materialla təmin edə bilməməsi təsərrüfat amillərinin bir – birinlə hesablaşmasını müşkülləşdirir. Bunun nəticəsində xeyli miqdarda debitor və kredit borcları meydana gəlir. Bu isə öz növbəsində, eyni zamanda xeyli müəssisədə mənfəətlilik azalır və iflaslaşma şəraitinə kütləvi səciyyə qazandırır.

Həmçinin, valyutanın süni olaraq stabil saxlanması da ixracatla məşğul olan şirkətlərin iflasına gətirib çıxarır. Buna səbəb, ölkədə olan inflyasiya ritminin olması, ancaq valyutanın kursunun dəyişməmə səbəbiylə ixracatdan qazanılan xarici

valyutanın şirkətin yenidən istehsalı üçün ehtiyac duyulan vəsaiti təmin etməməsidir. Bu proses müəssisənin ixraca olan marağını öldürür. Vəziyyətdən xilas olmaq üçün müəssisələr ixracdan imtina etməyə yönəlirlər.

Bundan başqa ixrac olunan xarici ölkələrdə, orta əmək haqqının səviyyəsi, niqliyyat məsrəfləri, banklarda olan faiz dərəcələrinin dəyişməsi, ÜDM, iqtisadi inkişaf səviyyədi, siyasi və ictimai şərait, qanun və dövlət nizamnaməsi də konkret olaraq müəssisənin tərəqqisində boşluqların ortaya çıxmasına gətirib çıxara bilər. Təsərrüfata aid olan subyektlərin müflisləşməsi də siyasi, sosial – mədəni faktorlarla sıx əlaqəli olmasa da digər amilləri şərtləndirir. Bir çox vəziyyətlərdə, digər amil qrupları ilə birləşərək daha da xoşagəlməz nəticələrə səbəb olur. Müəssisənin iflas vəziyyətinə düşməsinin xarici səbəblərinin effektini azaltmaq məqsədilə müəssisənin qəfil dəyitsikliklərə idarəedici reaksiyası aktiv yaxud planlanmış formada olmalıdır.

2.2. Müflisləşmənin mərhələlərinin mahiyyəti və mənfi nəticələri.

Bazar iqtisadiyyatında bəzi iqtisadi şəxslər yarışma prinsiplərinə dair fəaliyyətdədirlər. Bəzi dövlətlərdə rəqabət dövlət nəzdində dəstəklənir, çünki iqtisadi təşkilin bu üsulu milli iqtisadiyyatın ehtiyatlarından optimal istismarını formalaşdırır. Buna baxmayaraq sözügedən yarışmanın əks tərəfi rəqabətə tab gətirməyən idarələrin bazardan uzaqlaşdırılması ilə seçilir. Dünya təcrübəsi sübut edir ki, ayrı-ayrı şəxslərin iflasla üzləşməsi birbaşa mahiyyətə kapitalın yenidən paylanmasının daha sərfəli işləməsini səciyyələndirən bazar rəqabətinin danılmaz nəticəsi ilə bağlıdır. Müflisləşməyə gətirib çıxaran maliyyə çətinliklərinin ortaya çıxması bəzi vəziyyətlərdə iqtisadiyyatın quruluşunun yenidən yaradılması ilə bağlıdır. Sırf bu formada yenidən qurma bizim ölkəmiz üçün səciyyəvidir və hər hansı təsərrüfat amilinin fəaliyyətinin və maliyyə halının analizi «böhran faktorunu» diqqətə almalıdır.

Müəssisənin iflas vəziyyətinə gəlməsi bir anda ortaya çıxmır, o, bir – birindən fərqli xarici və daxili faktorların birləşməsi ilə şərtlənə bilər. Həmin faktorların nisbəti konkret hallarda fərqli ola bilər və ancaq şirkətin özünün

fəaliyyət xassələrindən deyil, bununla birlikdə fəaliyyətdə olduğu ölkənin iqtisadi tərəqqisi ilə də əlaqədardır. Yəni, bəzi mənbələrdə qeyd olunur ki, qərb dövlətlərində iflas şəraitinin 2/3 qismi daxili, 1/3 qismi isə xarici səbəblərlə aydınlaşdırılır. Hazırki dövrdə respublikamızda idarələrin maliyyə çatışmamazlıqlarının 2/3 qismi beynəlxalq və ümummilli risk faktorlarından – ümumdünya iqtisadi tərəqqinin dövrülüyü, ümumilikdə dünya iqtisadiyyatında, həmçinin ayrı-ayrı sahələrdə iqtisadi dövrünün səviyyələrindən, dünya ticarətinin və dəyərlərin səviyyəsi ilə bağlıdır (məsələn, neftin dünyada dəyərinin aşağı enməsi yalnız neft nəhənglərinin pul mənfətinə deyil, həmçinin bütün dövlətlərdə iri və kiçik neft dövrü idarələrin fəaliyyətinə pis təsir edir).

Bildiyimiz kimi, hər hansı komməriya fəaliyyətinin niyyəti gəlir qazanmaq üsulu ilə biznes mülkiyyətçilərinin inkişafının yüksəldilməsidir. Bu halda hər hansı komməriya fəaliyyəti risklə və müəyyənsizliklə əlaqədardır, bu səbəblə xammalların əldə olunmasından hazır malların satışına kimi istehsal fəaliyyətinin hər hansı səviyyəsinin maliyyə çətinliklərinin mənbəyi olması mümkündür. Sahibkarlıq fəaliyyətinin təbiətini anlamaq üçün risk və gəlir arasındakı əlaqə çox mühüm əhəmiyyətə sahibdir. Maliyyə ehtiyatlarına sahib olanlar idarənin fəaliyyətinə istiqamətləndirdikləri ehtiyatların əvəzində hər hansı gəlir əldə etməyə ümidvardırlar. Müəssisənin fəaliyyəti yüksək səmərəyə sahib olarsa, bu zaman əldə edilən xeyir həm kreditorların, həm də mülkiyyətçilərin əsas maraqlarını təminatı olacaqdır. Ancaq, əgər xeyir lazımı qədər olmazsa, müəssisə müflisləşmənin eşiyində olacaqdır. Bununla da, maliyyə çatışmamazlıqlarının ilkin göstəricisi müəssisənin gəlirliyinin aşağı düşməsidir.

Onu da bildirmək vacibdir ki, şirkətin mənfətinin aşağı düşməsinin iflas müddətinin danılmaz olduğu kimi səciyyələndirmək düzgün hesab etmək olmaz. Bununla birlikdə, əksinə, gəlirliyin yüksəldilməsi də hər zaman işinin faydalılığı və onun üstünlüyünün faydalı olmasını səciyyələndirmir. Rentabellik, ödəmə bacarığı və faydalılığı arasında münasibət çox qəlizdir və bir mənalı qarşılığa bilməz. Bu maliyyə nəticələri xeyli daxili və xarici faktorların təsiri altında yaradılması ilə əlqələndirilir. Dəqiq «diaqnoz» müəyyənləşdirilməsi ancaq idarənin maliyyə

hesabatının deyil, həmçinin onun bazar vəziyyətinin bütöv, kompleks analizinin yerinə yetirilməsini tələb edir. Müəssisənin iflas etməsi deyildikdə, borclunun məsuliyyətlərinin onun əmlakının maya qiymətindən artıq olması və ya balansın tərkibinin qənaətbəxş olmamasından büdcəyə və büdcədənkənar dövlət tərkibində olan fondlara məcburi ödəmələri təmin edilməmələri daxil edilməklə birlikdə malların (iş, xidmətin) qiymətinin qarşılınması üzrə kreditorların ehtiyacını qarşılaya bilməməsi aydın olur. Balansın quruluşunun qənaətbəxş olmaması borc sahibinin mülkünün və məsuliyyətinin elə halı ilə səciyyələndirilir ki, burada aktivlərin likvidlik dərəcəsinin hədsiz az olmasından kreditorların məsuliyyətlərinin zamanında qarşılınması təmin olunmur. Bu halda aktivlərin dəyəri borc alanın borclarının bütün dəyərində oxşar və ya ondan çox olması mümkündür.

Müflisləşmə çətin və qarışıq hadisədir və hüquqi, idarəetmə, təşkilati, maliyyə, uçot-analitik və başqa fərqli yönərdən xüsusiləşdirilə bilər. İflas etmə prosesi şirkətin uğursuz fəaliyyətinin son mərhələsini göstərir. O, təsadüfi vəziyyətlərdə şirkətin, vacib kontragentlərin və rəqiblərin tərəqqisi istiqamətlərini müəyyən zaman aralıqları ilə izləyən təcrübəli maliyyəçi və idarəçilər üçün gözlənilməz olar. Hal – hazırki iqtisad elmində maliyyə indexlərinin, həmçinin mümkün iflas etmə şansının dəyərləndirilməsi göstəricilərinin proqnozlaşdırılmasının xeyli sayda fərqli metod və üsulları mövcuddur. Müəssisənin mümkün iflas etməsi mövqeyindən maliyyə halının proqnozlaşdırılmasına üç istiqamətdən yaxınlaşmanı gözdən keçirək:

- 1) krediti ödəmə bacarığı göstəricisinin hesablanması;
- 2) göstəricilər quruluşundan və qeyri-formal meyarlardan yararlanma;
- 3) ödəmə bacarığı indekslərinin proqnozlaşdırılması.

Müflisləşmə halının meydana çıxması obyektiv (maliyyə, pul, kredit, vergi quruluşunun təkmilləşdirilməsi, inflyasiya) və subyektiv səbəbləri ilə (tələbin zəif dərəcədə mənimsənilməsi, reklamın qeyri – mövcudluğuna görə satışın həcmının aşağı düşməsi, məhsulun keyfiyyətinin və dəyərini azalması və s.) bağlıdır.

Maliyyə analizi üsulu ilə idarənin iqtisadiyyata nüfuz etmiş dəqiq «xəstəliyi» və onun aradan götürüləsi üçün əməli planlarını müəyyənləşdirmək. Maliyyə təhlili idarənin iflas olma ehtimalını əvvəlcədən təxmin olunması və onun həmin böhran halından çıxması üçün əvvəlcədən düşünmək və tədbirlər tökməkdə geniş vasitələrə sahibdir.

Hər hansı bir müəssisənin müflisləşməsi və onun ləğv olunması arasındakı fərq onu göstərir ki, ləğv edilmə ancaq şirkətin mənsub olduğu mal varlığının onun borclarının qarşılmasını təmin etdiyi zaman mümkündür. Ancaq müəssisənin sahib olduğu mülkiyyət buna qadir deyilsə, bu prosesi uzun zamanlı müflisləşmə hesab edirlər.

Müflisləşmə prosesini başlama hüququna kimlər malikdir?

- Borcu olan müəssisə sahibi. Borclu müəssisə borcunu ödəmək iqtidarında olmadıqda.
- Kreditor. Borcludan borcun geri qaytarılması və ya borclunun şirkət üstündə yoxlamanın keçirilməsi məqsədilə.

«Müflisləşmə və iflas barəsində» 1997-ci ildə qəbul olunmuş Azərbaycan Respublikasını haqqında qanun müəssisələrin bu növ məsələlərini aradan qaldırmasına şərait yaradır.

Borclu müəssisə məsuliyyətlərinə əsasən kreditora borcunu ödəyə bilməyəcəyinə əmin olduqda, onun üçün sərbəst formada müflisləşmə haqqında ərizə vermək daha məqsəduyğundur.

Müflisləşmə şəraitində olan şirkət kreditə əsasən borclarını ödəməli, müəssisənin çalışanlarına sosial ödənişləri verməli, bundan sonra isə vergiləri köçürməlidir. Bu vəziyyətdə şirkət ofisində olan bəzi avadanlıq və cihazların müəyyən hissəsini xərclərini qarşılamaq üçün sata bilər. Müflisləşmə həyata keçirsə, şirkət borcun müəyyən hissəsini ödəyib, qalan hissəsini isə, əgər mümkündürsə, hətta qaytarmamaq da olar.

Borclar həmçinin dövriyyədə saxlanan vəsaitlərə pul qazanmağa şərait yaradır. Ancaq bəzi hallarda elə vəziyyət meydana gəlir ki, müəssisə artıq borclarını ödəyə bilmir, kreditin ödənilməsi və faizlərə görə aylıq pul

əməliyyatlarının miqdarı müəssisənin gəlirini ötür. Bütün borclar üst – üstə cəmlənir, kredit verən şəxslər tez-tez zəng edir, cərimə və faiz pulları isə günbəgün çoxalır. Bu vəziyyətdə müflisləşmə üsulu ilə müəssisənin ləğv olunması vəziyyətdən ən yaxşı çıxış metodu ola bilər. Şirkət «yox olmur», bu o deməkdir ki, vergilərdən qaça bilmir, ancaq məhkəmə şirkətin rəsmi olaraq iflasa uğradığını təsdiqləyir. Qanuna əsasən bütün proses ardıcılıqları bitdikdən sonra, müəssisənin bütün qarşılanmamış borclarının ləğv olunmasına ümid etmək olar.

Müəssisənin yaxın gələcəkdə iflas edəcəyinə işarə edən faktorlar çox və müxtəlifdir və həmin amillər daha çox biznesin idarə edilməsi məsələləri ilə bağlıdır.

Təsəvvür edək ki, siz öz müəssisənizi inkişaf etdirmək məqsədilə kredit almısınız. Ancaq bazarda vəziyyət tamamilə dəyişilib və bu pullar ya itib, ya da mənfəət gətirə bilmir. Kreditə görə faizlər isə get – gedə yüksəlir. Riskə getmək cəsarətli, ancaq bəyənilməyən addımdır. Siz əlinizdə qalan pulu xilas etmək və müəssisənin məsuliyyət dərəcəsini azaltmaq üçün variantlara sahib olmalısınız.

Məlumdur ki, banklar borclu şəxs və müəssisələrlə iş sahəsində böyük təcrübəyə sahibdirlər və onlar müflisləşmə şəraitini idarə dən şəxsdən hər yolla öz şəxsi mənafeləri üçün istifadə etmək və ya sizi yalançı iflasla günahlandırmaq istəyəcəklər. Bu sadalananlara baxmayaraq, proses həyata keçməyə başladıqda şirkətə borclara görə cərimələrin ödənilməsinə qəti qadağa qoyulur, cərimə və faizlərin hesablanması prosesi isə saxlanılır. Bu o deməkdir ki, şirkət biraz rahatlaşaraq kreditin geri qaytarılması müddətini artırır, bankla heç bir problem yaşamadan yeni xilas etmə pulu ala bilər. Bundan başqa, heç kim sizə bununla yanaşı təsərrüfat fəaliyyəti ilə məşğulluğa qadağa qoymur.

Şirkətin iflasının elan edilməsi üçün məhkəməyə ərizənin göndərilməsi əksər vəziyyətlərdə borcların geri ödənilməsi üçün effektiv vasitə hesab olunur. Ancaq müflisləşmə barəsində ərizə, borclunun biznesinin işlək vəziyyətdə olması və onun itirməyə hər hansı bir şeyə sahib olması şərti altında qəbul olunur. Buna səbəb borclu borcunu vaxtında qarşılaya bilməsə, iflas prosesi başlamış

kreditorun proseduru idarə etmək üçün öz işçisini təyin etmək şansı yaranır.

Dünya təcrübəsində daha çox və tez-tez rast gəlinən hal, borclunun özünün borcunu tez zamanda qarşılaması üçün özünün tədbirlər görməsidir. Buna səbəb, müflisləşmə prosesində qalan kreditorlar da iddia ərizəsini yazmağa meyl edirlər.

İflas prosesini başladaraq, kreditor əsas məsələlərinin həllini tapa bilirlər:

- Borclunun bütün mal varlığını satmaqla, öz borclarını geri qaytara bilirlər.
- İddia tədqiqatından sonra borclu pulları ödəmək istəmirsə və möhlət vaxtı artırarsa, kreditor onu borcları ödəməyə məcbur edə bilər.
- İflas (məhv) olmuş şirkətdən borclarını ala bilər.

Hamımız bilir ki, istənilən qanunvericilik sistemində boşluqlar və çatışmamazlıqlar mövcuddur. Qanuna görə bu növ qanuni olmayan manipulyasiyaların motivləri bütünlüklə aşkardır. Borcu alaraq, onu geri ödəmədən yaxa qurtarmaq üstünlüyü bir çoxlarına cazibədar gələ bilər, lakin qeyd etdiyimiz kimi bu vəziyyətdə borc alanın və borc verənin öz hüquqları var.

FƏSİL 3. MÜFLİSLƏŞMƏ ZAMANI MÜƏSSİSƏNİN ANTİBÖHRAN İDARƏ OLUNMASI VƏ ONUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ.

3.1. Müəssisənin müflisləşməsinin aradan qaldırılması yolları.

Hər bir şirkət üçün bankrotlaşma proseduru çətin bir sınaqdır. Finansal xərclər, streslər, məhkəmə prosesləri və bankrot olmuş şirkətin imicinin itirilməsi bankrotlaşma prosesinin qarşısızalmaz nəticələri və amilləridir.

Bununla bərabər qeyd etmək lazımdır ki, xaricdə şirkətlərin bankrot olmasının qabağını almaq üçün bir neçə müxtəlif metodikalar və tədbirlər vardır. Məsəl üçün, Qərbi Avropada “problemlı şirkətlərin” təxminən 75% məhkəmə işlərinin başlanmasından əvvəl öz pul ödəmə qabiliyyətini bərpa edirlər. Əgər bankrot olma qarşısızalmazdır, bu prosedura borcu olan şirkətlərin məhkəmə yolu ilə öz biznes strukturlarınının bərpası kimi hesaba alınır.

Rusiya Federasiyasında bankrot olma prosedurasının aparılma praktikasının təhlili bizə nümayiş edir ki, çox hallarda onlar (yəni proseduralar) hüquqi şəxsin fəaliyyət ləğvi kimi nəzərə alınır. Rəsmi statistikaya əsasən, Rusiyada ləğv etmə proseduralar 90% - ə bərabərdir, xarici idarəetmə proseduralar çərçivəsində öz pul ödəmə qabiliyyətini bərpa edən şirkətlərin faiz göstəricisi 1%-dən yuxarı deyil.

Bir qayda olaraq, bankrot olmanın əlamətləri həmin prosedurun işə salınmasından əvvəl biruzə olunur (şəkil 1). Şirkətin ehtimal olunan bankrotlaşmasının ilkin əlamətlərini təyin etmək üçün onun fəaliyyət tsiklinə müraciət edək. Onun təməlinə belə bir fikir dəyanıb ki, şirkət müəyyən mərhələlərdən ibarət olan bir yolu qət edir. Bu konsepsiyanın şirkətin idarə edilməsinə daxil edilməsi şirkət üçün müxtəlif mərhələlərdə və ya ümumiyyətlə ona xas olan problemləri aşkara çıxardılmasında imkan yaradır.

Şəkil 3.1. İflasın mərhələləri

Müxtəlif zamanlarda görkəmli tədqiqatçılar tərəfindən şirkətin inkişaf etmə yolunun bir neçə modelləri kəşf olunmuşdur. Xüsusən, Harvard biznes məktəbinin professoru L.Qreyner hesab edir ki, şirkət öz fəaliyyət yolu boyunca 5 inkişaf mərhələsindən keçir: yaradıcılıq, idarə etmə, deleqat göndərmə, koordinasiya və əməkdaşlıq. Biznes – konsultant İ.Azides, öz növbəsində, 9 ardıcıl və qunani mərhələ aşkar edib: yaranma müddəti, uşaqlıq illəri, tez böyümə mərhələsi, cavanlıq, çiçəklənmə, stabilizasiya, zadəganlıq (aristokratizm), ilkin bürokratiya, bürokratizasiya və ölüm.

Rus tədqiqatçıları S.E.Kovan və A.N.Ryaxovskaya kompanyanın mövcud olan fəaliyyət göstərmə tsiklinin modelləri əsasında, şirkət inkişafının 4 əsas mərhələsini qeyd edir: yaranma, cavanlıq, kamillik və qocalma. Nəzərə alaraq ki, bizim model, bizim fikrimizə görə, hər bir şirkətin fəaliyyət tsiklinə xas olan ən vacib mərhələləri özündə təşkil edir, bankrot olmanın səbəblərini təhlil etmək məqsədilə adı çəkilmiş müəlliflərin modellərindən istifadə edək. Fəaliyyət tsiklinin hər bir mərhələsində istehsal, maliyyə, marketinq kimi sahələrdə strategiya yaranması məqsədilə xüsusi bir tədbir həyata keçirilməlidir. Hər bir mərhələ öz xüsusiyyətlərinə malikdir, hansılar ki, şirkət üçün həm idarə etməyə aid müəyyən bir imkanlar açar bilər, həm də problem yarada bilər və nəticə etibarilə şirkətin fəaliyyəti üçün neqativ xarakter daşıyan amillərin vaxtında tapılması və aradan

qaldırılması zəruridir. Aşağıdakı cədvəldə şirkət fəaliyyətinin müxtəlif mərhələlərində bankrot olmanın əsas səbəblərinin qısa izahı verilib.

Cədvəl 3.1. Fəaliyyət dövrünün mərhələlərinin izahı

Mərhələlər	Xas olan göstəricilər	Bankrot olmanın ehtimal olunan səbəbləri
Yaranma	<i>Şirkətin yaradılma mərhələsi və fəaliyyət başlanğıcı</i> <ul style="list-style-type: none"> - Biznes strukturasının olması - Demokratik, personifikasiya olunmuş təşkil strukturu - Nizamlanmayan business proseslər - Maksimal enerji ilə iş rejimi 	<ul style="list-style-type: none"> - İş prosesinə daxil edilmiş texnoloqiyların tez köhnəlməsi. - İnkişafın zəif olması - İstehsal edilən malın faktiki və ehtimal olunan tələbat arasında böyük fərq. - Konkuresiyanın güclənməsi, bazara daxil olma imkanlarının azalması.
Cavanlıq	<i>Tez inkişaf və çiçəklənmə mərhələsi, şirkətin ikinci dəfə yaranma zamanı</i> <ul style="list-style-type: none"> - Pul gəlirlərinin artması və stabilləşməsi - Biznes strukturasının, iş stilitikasının yaranması və formalaşması. 	<ul style="list-style-type: none"> - Texnoloqiylalarda inqilabi dəyişikliklər. - Şatışlar azalan halda gəlirin çoxalması - Şirkətin idarə etmə heyyyətinə etibarın itirilməsi.
Kamillik	<i>Maksimal pul gəlirinin əldə edilməsi – fəaliyyət tsiklinin ən uca zirvəsi.</i> <ul style="list-style-type: none"> - Satışın və məbləğin artması - Qaydasına salınmış şirkət strukturası (işçilərin təyin olunmuş vəzifələri və iş fəaliyyəti) - Nəticəyə yönəlmə 	<ul style="list-style-type: none"> - İstehsal olunan mala tələbatın azalması. - Güclənmiş konkurensiya, hansı ki bazarda mövqe itkisinə gətirir. - Bazarın əldən çıxma təhlükəsi və ya hədə-qorxusu. - Lazımı biliyə və kompetensiyaya malik olan işçilərin olmaması. - Qısa müddətli işlərin uzun müddətli işlərdən üstün olması.
Qocalma	<i>İnkişafın zəifləmə mərhələsi-şirkətin qocalması</i> <ul style="list-style-type: none"> - Zirəkliyin, cəld işləmə bacarığının, innovasiyaların və təzə işə salınmış yeniliklərin itirilməsi. - İdarə etmə sisteminin və köhnə adətlərin qorunub saxlanması və güclənməsi - Gələcəyi düşünmək əvəzinə, keçmiş haqqında fikirləşmək və gürür hissi keçirmək. 	<ul style="list-style-type: none"> - İnkişafın zəifləməsi - Konkurent olma bacarığının itirilməsi. - İstehlakçılara konsentrasiiyanın olmaması. - İşlərin faktiki cəryanının inkar edilməsi. - Finansal vəsaitlərinin özləri üçün qorunub, aradan çıxardılması.

Amma bununla bir yerdə şirkətin bütün fəaliyyət tsikllərinə məxsus olan bankrotlaşma səbəbləri də vardır: elmi – istehsal potensialının zəif olması, kvalifikasiyasız işçi personalı, idarə etmə sisteminin effektiv olmaması, strateji xarakter daşıyan qərarlarda buraxılan səhvlər.

Biz hesab edirik ki, şirkətin fəaliyyətində neqativ nəticələr ortaya çıxaran faktorların aradan qaldırılması hələ kamillik dövründə, bankrotlaşma prosesinə qarşı olan tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə mümkündür. Bu mərhələdə əsas məqsəd kamillik (çiçiklənmə) dövrünün maksimal müddətə uzadılmasıdır, çünki məhz bu dövrdə şirkət maksimal pul gəlirini əldə edir, gələcək üçün nəzərdə tutulan strateji qərarların qəbul olunmasına lazımı olan təməl formalaşır.

Ədəbiyyatın təhlilinə əsaslanaraq, bankrotlaşmanı əvvəlcədən bildirmə məqsədilə həyata keçirilən tədbirləri, borcu olan şəxsin məhkəməyə bankrot olma haqqında ərizə vermənin qarşısını almağa aparılan tədbirlər kimi təyin etmək olar. Məhkəmə işi zamanında cərəyan edən proseslərə istehsalın yöndəm dəyişimini, işçi personalının kvalifikasiya artımını, modernizasiyanı, kredit alınmasını, əlverişli müqavilələrin bağlanmasını aid etmək olar. Tədbir seçimi bankrotlaşmanı yaradan amildən irəli gəlir. Bu mərhələ müddətində əsas məqsəd borcu olan şirkətin pul ödəmə qabiliyyətinin və finansal vəsaitlərlə təchiz olunma imkanların artırılmasıdır hansı ki, bankrotlaşma amillərindən uzaq durmağa və ya reabilitasiya işlərinin keçirilməsinə bizim üçün imkan yaradır.

Praktika bizə göstərir ki, bankrotlaşmanın qabağını almaq üçün reallaşdırılan işlər əlavə finansal xərclər tələb edir. Amma ilkin mərhələlərdə bankrotlaşmanın qabağını alan tədbirlərin olmaması halında, məhkəmə tərəfindən mübahisə məzmununa aid aparılan tənzim işləri itkilərin ancaq çoxalmasına gətirəcək və bu nəticə hasilində şirkətin ləğv edilməsinə gətirə bilər.

Axırda qeyd etmək lazımdır ki, bankrotlaşmanın qabağını əvvəlcədən almaq üçün şirkətin idarə heyəti fəaliyyət tsiklinin bütün dövrlərində mövcud olan problemləri təhlil etməli və onları aradan qaldırmaq məqsədilə mütənasib tədbirlər keçirməlidir. Müəyyən tədbirlər nəticəsində daxili və xarici mühitin neqativ təsirindən uzaqlaşmaq olar və bu da öz növbəsində bankrotlaşmanın qabağını alır.

İqtisadi mühit çox mürəkkəb və qarışıq olduğundan hər bir müəssisə və şirkət üçün, onun gələcək fəaliyyəti və fəaliyyətinə təsir edəcək müsbət və ya mənfi amilləri qabaqcadan müəyyənləşdirmək və önləyici tədbirlər görmək, riskləri idarə etmək prioritet məsələlərdən biridir. Eyni zamanda investorlar və kreditorlar üçün borclularının gələcəkdə nə dərəcədə öhdəliklərini icra edəcəkliklərini proqnozlaşdırmaq mühümdür. İstənilən şirkətin fərqli dövrlər üçün maliyyə göstəricilərinə baxaraq müqayisəli təhlillə şirkətin yüksəliş və ya eniş dövründə olmasını müəyyənləşdirmək çətin deyil. Ancaq bir çox iqtisadçılar daha da irəli gedərək şirkətlərin gələcəkdə müflis olub-olmayacağını öncədən proqnozlaşdırmaq üçün bir neçə modellər işləyib hazırlamışlar. Onların fikirlərinə görə cari maliyyə hesabatlarına nəzər yetirərək onun müflis olub-olmadığını müəyyənləşdirə bildiyimiz kimi gələcəkdə bu halın olmasını da riyazi metodlarla hesablamaq mümkündür. Bu proqnoz modelləri içərisində məşhur olanları Altman (1968), Ohlson (1980), Zmijewski (1984), Deakin (1977), Taffler (1980), Platt & Platt (1990), Gilbert, Menon, və Schwartz (1990) modelləridir.

	Altman(1968)	Ohlson(1980)	Zmijewski(1984)
Statistiki texnika	XDT	Logit	Probit
Sınaq həcmi	66 Müəssisə: 33 müflis və 33 sağlam	2163 Müəssisə: 105 müflis və 2058 sağlam	840 Müəssisə: 40 müflis və 800 sağlam
Məhsuldarlıq əmsalları	*EBIT/TA *Satış/TA	*Xalis gəlir/TA *Xalis gəlirdə dəyişiklik	*Xalis gəlir/TA
likvidlik əmsalları	*İşlək Kapital/TA	*İşlək kapital/TA *Qısamüddətli öhdəliklər/Dövriyyə vəsaitləri *INTWO ₁ *Əsas vəsaitlə görə daxilolmalar/Cəmi öhdəliklər	*Qısamüddətli öhdəliklər/Dövriyyə vəsaitləri
Leverec əmsalları	*Bölüşdürülməmiş mənfəət/TA *Kapital/Borclar (bazar dəyəri ilə)	* Cəmi öhdəliklər/Ümumi aktivlər *OENEG ₂	*Cəmi öhdəliklər/Ümumi aktivlər
Digər əmsallar		*K=log(TA/GNP-L indeks)	

Cədvəl 3.2. Proqnozlaşdırma metodlarının təsnifatı

TA - Cəmi aktivlər;

INTWO - Son iki ildə xalis gəlir müsbətdirsə 1 əks halda 0 qiymətini alır;

OENEG - Cəmi öhdəliklər cəmi aktivlərdən çoxdursa 1 əks halda 0 qiymətini alır.

Z-hesabı professor Edvard Altman tərəfindən 1968-ci ildə işlənib hazırlanmışdır. Altman Z-hesabını 22 mühüm mühasibat göstəricilərini 5 əmsalda cəmləşdirərək 33 iflasa uğramış və 33 sağlam şəkildə fəaliyyətinə davam edən müəssisə olmaqla ümümlikdə 66 şirkət üzərində araşdırmalar apararaq əldə etmişdir.

$$Z = 1.2X_1 + 1.4X_2 + 3.3X_3 + 0.6X_4 + 1.0X_5$$

$$X_1 = \frac{\text{İşlək Kapital}}{\text{Ümumi Aktivlər}}$$

$$X_2 = \frac{\text{Bölüşdürülməmiş Mənfəət}}{\text{Ümumi Aktivlər}}$$

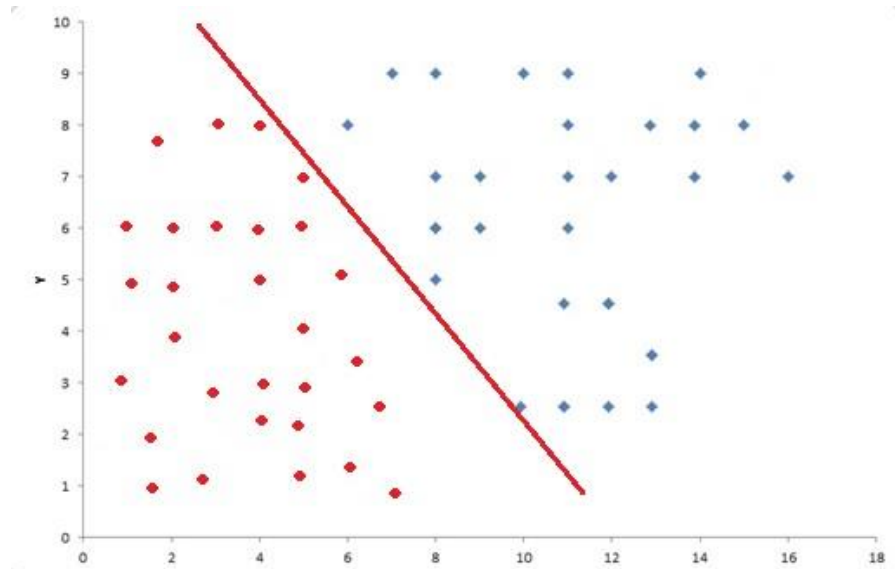
$$X_3 = \frac{\text{Əməliyyat Gəliri}}{\text{Ümumi Aktivlər}}$$

$$X_4 = \frac{\text{Kapital}}{\text{Ümumi Aktivlər}}$$

$$X_5 = \frac{\text{Satış}}{\text{Ümumi Aktivlər}}$$

- İşlək Kapital = Dövriyyə Vəsaitləri - Qısamüddətli öhdəliklər (1 ilə qədər);
- Ümumi Aktivlər = Dövriyyə Vəsaitləri + Qeyri Dövriyyə Vəsaitləri (Əsas Vəsaitlər);
- Bölüşdürülməmiş Mənfəət = Xalis Mənfəət – Dividend;
- Əməliyyat Gəliri = Satış - Satışın Maya Dəyəri - Əməliyyat Xərcləri;
- Kapital = Ümumi Aktivlər - Ümumi Öhdəliklər.

Formuldakı əmsallar müxtəlif aspektlərdən müəssisənin cari vəziyyətinin kredit uyğunluğunu qiymətləndirmək üçün tətbiq olunur və müvafiq olaraq likvidlik, gəlirlilik, məhsuldarlıq, kredit çiyini, kapital dövriyyəsi olmaqla xarakterik xüsusiyyətləri özündə ehtiva edir. Z-hesabına əsasən hər bir əmsal şirkətin iflas ehtimalını təxmin olunmasında birbaşa rol oynayır.

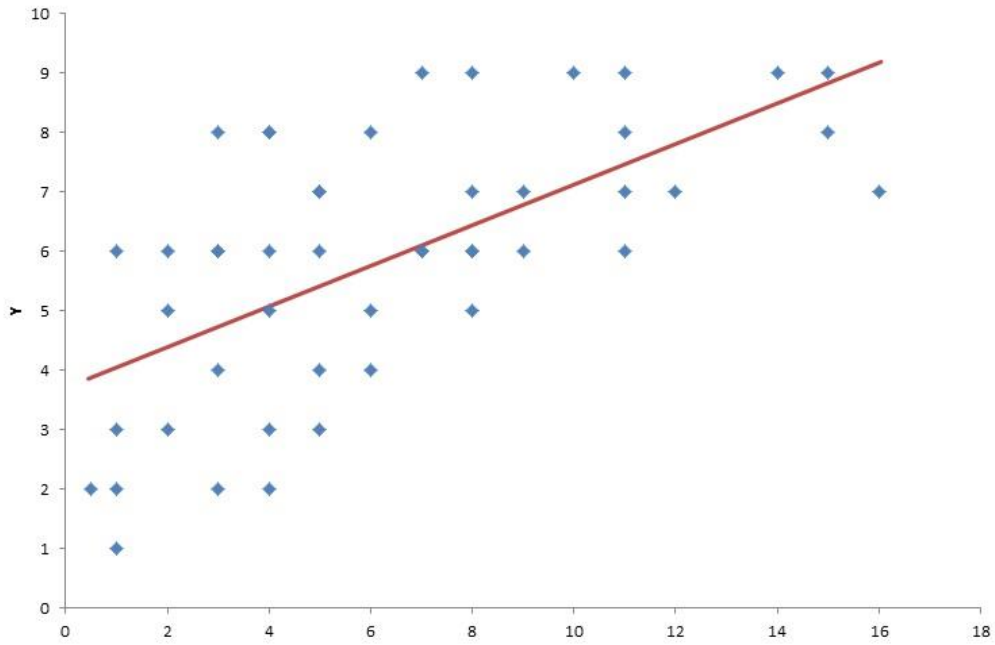

Şəkil 3.2. Xətti diskriminant təhlil (XDT) (● = müflis şirkətlər; ■ = qeyri-müflis şirkətlər)

Altman Z-hesabının aldığı rəqəmə əsasən şirkətin gələcəkdə iflasa doğru irəliləyib irəliləməməsini və eləcə də neytral və ya sağlam olmasını qiymətləndirən üç aralıq müəyyənləşdirmişdir. Əgər nəticə 1.81-dən kiçik olarsa bu zaman şirkət təhlükədədir və onu iflas gözləyir deməkdir, bu aralığa “Təhlükə” araqlığı deyilir. Göstərici 1.81 ilə 2.99 arasında olarsa bu zaman şirkətin durumu neytraldır və bu aralıq “Boz” aralıq adlanır. Sonuncu “Sağlam” araqlığı isə əmsalın 2.99-un üzərində olduğu aralıqdır ki, bu zaman müəssisənin fəaliyyətinin tam qaydasında olduğu düşünülür.

Altmanın Z-hesabı ilkin tətbiq olunduğu dövrlərdə iflas hadisəsindən iki il əvvəl üçün proqnozlarının 72% dəqiq olduğu qeydə alınmışdır. Növbəti 31 ildə isə aparılan müşahidələr nəticəsində isə iflas hadisəsindən bir il öncə üçün proqnozun təxminən 80-90% dəqiq olduğu qənaətinə gəlinmişdir. Model 1980-ninci illərin ortalarından etibarən məşhurluq qazanmış və geniş tətbiq olunmağa başlamışdır. Lakin bəzi hallarda, xüsusən müəssisənin fəaliyyət növündən asılı olaraq Z-hesabı qeyri-dəqiq proqnoz verə bilər. Əsasən istehsalat, ticarət, müəyyən qrup xidmət sahələrinə tətbiqi məqsəduyğundur, maliyyə institutlarında və fəaliyyətə yeni başlamış müəssisələrə tətbiqi düzgün hesab edilmir.

Digər bir model isə Ohlson tərəfindən, Altmandan fərqli olaraq o XDT metodologiyası ilə deyil şərti logarifmik texnikasından istifadə edərək öz modelini qurmuşdur. Ohlson qeyd etmişdir ki, XDT ilə əldə olunan nəticə dolğun fikir formalaşdırmır və bunun nəticəsində bəzi statiki fərziyyələr doğru olmaya bilər.

Şəkil 3.3. Reqressiya təhlili.

Korporativ müflisləşməni proqnozlaşdırmaq üçün XDT hesablama zamanı yarana biləcək problemlərdən yayınmaq üçün Ohlson “Logit metod”-dan, logarifmik reqressiya riyazi hesablamasından istifadə edirlər. Logit metod dünya iqtisadiyyatında təhlillərin aparılmasında, xüsusi ilə maliyyə və qiymətli kağızlar bazarında, gələcəkdə baş verə biləcək hadisə və proseslərin mümkün kənarlaşmalarının proqnozlaşdırılmasında sıxlıqla istifadə olunur. Tədqiqat 1970-1975-ci illərdə 105 iflasa uğramış və 2058 sağlam şirkətlərin informasiyaları üzərindən aparılmışdır. Proqnozlaşdırma 9 fərqli əmsallarla hesablanır və aşağıdakı kimidir:

$$O = - 1.32 - 0.41X_1 + 6.03X_2 - 1.439X_3 + 0.08X_4 - 2.37X_5 - 1.83X_6 + 0.285X_7 - 1.72X_8 - 0.52X_9$$

$$X_1 = \log(\text{cəmi aktivlər})$$

$$X_2 = \frac{\text{Cəmi öhdəliklər}}{\text{Ümumi Aktivlər}}$$

$$X_3 = \frac{\text{İşlək Kapital}}{\text{Ümumi Aktivlər}}$$

$$X_4 = \frac{\text{Qısamüddətli öhdəliklər}}{\text{Dövriyyə vəsaitləri}}$$

$$X_5 = \begin{cases} 1 & \text{əgər öhdəliklər} > \text{aktivlər} \\ 0 & \text{əgər öhdəliklər} < \text{aktivlər} \end{cases}$$

$$X_6 = \frac{\text{Xalis gəlir}}{\text{Ümumi Aktivlər}}$$

$$X_7 = \frac{\text{Əsas vəsaitə görə daxilolmalar}}{\text{Ümumi Öhdəliklər}}$$

$$X_8 = \begin{cases} 1 & \text{əgər xalis gəlir} < 0 \\ 0 & \text{əgər xalis gəlir} \geq 0 \end{cases}$$

$$X_9 = \text{Xalis gəlirdə dəyişiklik}$$

Logit model aşağıdakı kimi ifadə olunur:

$$P(x) = \frac{1}{1 + e^{-(\beta_0 + \beta_1 X_1 + \dots + \beta_n X_n)}}$$

Ohlson hesablamalarını bir, iki və üç ilə qədər bankrot elan olunmuş şirkətlər olmaqla 3 model üzərindən aparmışdır. Nəticə etibarlı ilə əldə olunan göstəricilər ehtimala söykənən, 0-la 1 arasında dəyişən rəqəmlər olduğu üçün şərh etmək asandır. Hesablamalar zamanı ilk modelin proqnozlaşdırılma dəqiqliyi 96.12% təşkil etmişdir, ancaq nəzərə almaq lazımdır ki, tehlili aparılan sağlam müəssisələrin sayı bankrot olanlardan 20 dəfə çoxdur və baş verə biləcək kənarlaşmanı minimumlaşdırmaq üçün Ohlson xətalrı hesablayaraq optimal kəsmə əmsalını 0.038 olaraq müəyyənləşdirir. Bu da öz növbəsində dəqiqliyi dəyişərək 87.6% olduğunu göstərir.

Hazırda proqnozlaşdırılmanın fərqli statistik analiz üsulundan istifadə etməklə hesablanan kifayət qədər geniş yayılmış metodlar mövcuddur. Bu analiz metodları içərisində logit metoddan istifadə etməklə bankrota təsir edə biləcək bir çox sərbəst dəyişən amillərin arasındakı əlaqəni müəyyənləşdirmək mümkündür:

$$y_i^* = x_i + \varepsilon_i$$

$$y_i = \begin{cases} 1 & \text{if } y_i^* > 0.5 \\ 0 & \text{if } y_i^* \leq 0.5 \end{cases}$$

$$P[y_i = 1] = P[x_i\beta + \varepsilon_i > 0.5] = F(x_i\beta)$$

$$P[y_i = 0] = 1 - F(x_i\beta)$$

Yuxarıda görüldüyü kimi tənlikdə (y_i) asılı dəyişəndir və şirkətin iflas olub olmamasına görə müvafiq olaraq 1 və 0 qiymətini alır. Burada (x_i) sərbəst dəyişən və β isə (x_i) amilinin bankrotlaşmada təsiri dərəcəsini göstərən əmsaldır.

$$P(y_i = 1) = \frac{e^{\beta'x}}{1 + e^{\beta'x}} = \frac{1}{1 + e^{-(\beta'x)}}$$

Beləliklə, iki ehtimal arasındakı Odds əmsalı aşağıdakı kimi müəyyən edilir:

$$Odds = \frac{P(y_i = 1)}{1 - P(y_i = 1)} = \frac{1/[1 + e^{-(\beta'x)}]}{1/[1 + e^{(\beta'x)}]} = \frac{1 + e^{(\beta'x)}}{1 + e^{-(\beta'x)}} = e^{(\beta'x)}$$

Təxmin edilən (β) əmsalı Odds əmsalındakı dəyişiklik ölçüsünü təmsil edir və müsbət olduqda bankrotlaşmanın baş verməsi ehtimalını artırır və ya əksinə. Odds tənliyinə loqarifma tətbiq etdikdə nəzərə alınmış modelin xətti izahını vermiş oluruq:

$$y_i^* = \ln \frac{P(y_i = 1)}{1 - P(y_i = 1)} = \ln e^{\beta'x} = \beta'x$$

Sonrakı mərhələ üçün sadəcə lazım olan (x)-ləri müəyyənləşdirmək və tətbiq etmək lazımdır.

3.2. Müflisləşmə prosesində müəssisənin sağlamlaşdırılması üçün tətbiq olunan taktikanın növləri.

Müəssisənin mövcud maliyyə halının təhlili onun finansal məsələlərdə əmələ gələn problemləri və çətinlikləri üzə çıxartmağa kömək edir hansı ki, 3 əsas özünü bildirmə yoluna malikdirlər:

- 1) Maliyyə vəsaitlərinin defisiti və pul ödəmə qabiliyyətinin azalması onu bildirir ki, şirkətə öz pul öhdəçiliyini ödəməyə vəsaiti çatmır. Az pul ödəmə

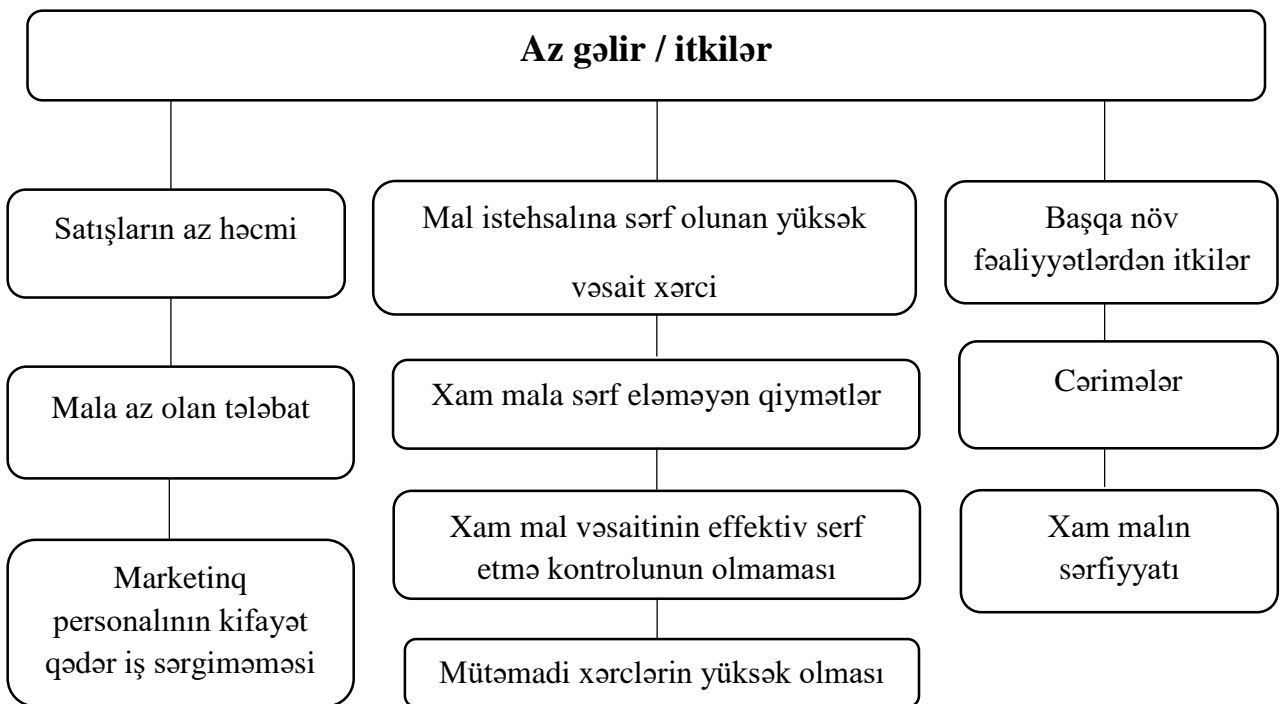
qabiliyyətinin əlamətləri kimi satıla bilmə göstəricilərin normadan az olması, vaxtı keçmiş kredit borclarının olmasını qeyd etmək olar.

- 2) Sahibkar maraqlarının kifayət qədər reallaşmaması - bu o deməkdir ki, sahibkar yerləşdirdiyi pul vəsaitinə münasib olmayan gəlir əldə edir.
- 3) Maliyyə sabitliyinin az olması - o onu bildirir ki, şirkət öz kreditorlarından artıq dərəcədə asılı vəziyyətdədir və öz müstəqilliyini itirə bilər.

Şirkətin finansal vəziyyətində əmələ gələn üç global problem:

- Finansal vəziyyəti lazımi olan dərəcədə saxlayan imkanların olmaması (az gəlir əldə edilməsi);
- Rəşional olmayan idarə etmə.

Şirkətə lazımi olan finansal vəziyyəti qorunub saxlanmasının potensial imkanı finansal nəticənin əndazəsindən və tərkibindən asılıdır. Şirkətin gəlir həcmi malın qiymətindən və realizasiyasından, istehsal xərcləri və sair gəlirlərdən hasildir.

Mənbə: Prixodko E.A. Korporativ strukturlar: finansal vəziyyətin yaxşılaşdırma yolları

Müasir iqtisadiyyatın problemləri. 2009. № 2. Səh. 214

Şəkil 3.4. Şirkətin finansal vəziyyətinin zəifləmə səbəbləri.

Şirkətin lazımı olan finansal vəziyyətinin əldə edilməsinin potensial imkanını qazandığı pul miqdarı ilə təyin olunur. Şirkətin qazandığı pul miqdarını təyin edən əsas amillər satılmış malın qiyməti və həcmi və sair fəaliyyətlərdən əldə edilən qazanc sayılır. Bəzi hallarda artıq xərclər istehsal güclərinin axıra qədər yüklənməməsindən yararlanır və bu da özlüyündə fondların ixtisara düşməsinə tələb edir və normativ xərcləri aşağı salır. Ehtimal olunan məbləğin azalma səbəblərindən biri də vaxtı keçmiş kontraktlara və istehsal xarakteri daşımayan xərclərə görə yazılan cərimələrin yüksək dərəcədə olmasıdır. Finansal vəziyyətin elmi metodlar çərçivəsində təhlili əsasında şirkətin fəaliyyət nəticələrinin idarə edilmə sahəsinin 3 əsas elementini qeyd etmək mümkündür: dövrdə olan kapitalın idarə edilməsi, sərmayə yatırma siyasətinin idarə edilməsi və pul buraxma mənbələrini idarə etməsi.

SƏRMAYƏ YATIRMA SİYASƏTİ

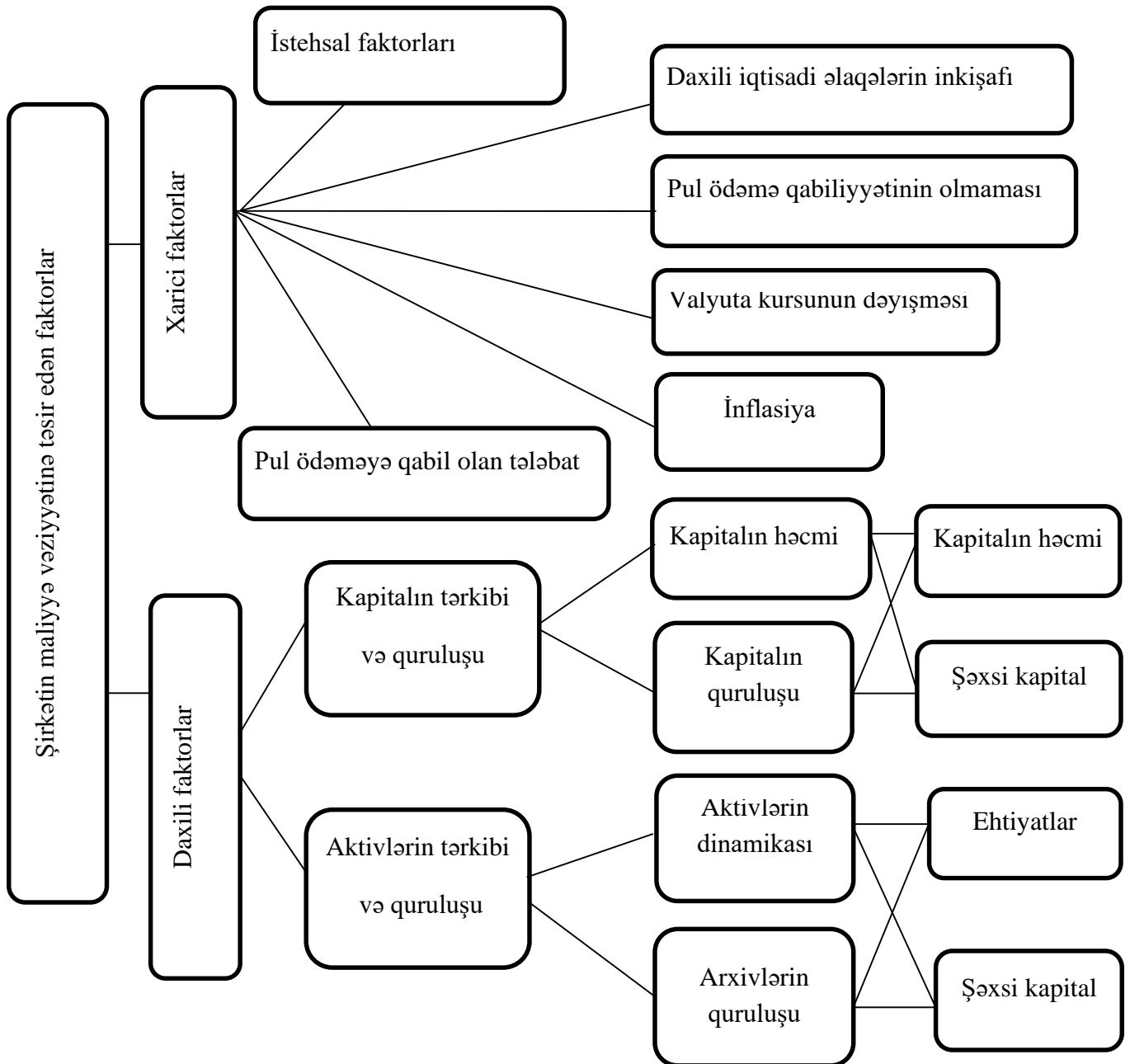
Şirkət öz sərmayəsini müxtəlif yerlərin tikilməsinə, istehsal avadanlığının alınmasına və şirkətin maliyyə imkanlarının qaldırmaq üçün başqa şirkətlərin alınmasına yatırma bilər. Bu növ sərmayə yatırılması şirkətin finansal vəziyyətinin pisləşməsinə gətirə bilər çünki, kapitalın tez bir vaxtda çıxardılması baş verir və özünü maliyyələşdirmə imkanları azalır.

DÖVİYYƏ VƏSAİTLƏRİNİN İDARƏ EDİLMƏSİ

Hazırkı şirkətlərin çoxunun finansal çətinliklərin səbəbi dövriyyə vəsaitlərinin rəşional şəkildə istifadə edilməməsidir. Bu növ vəziyyətin bir neçə səbəbi var: 1) Vəsaitləri dövriyyədən çıxardan malın ehtiyatının yüksək dərəcədə olması. Mal ehtiyatlarının akkumulasiya səbəbi, bir qayda olaraq, xammalın qiymətini aşağı salmaq məqsədilə edilən topdan alışlardır ya da təchizat şübəsinin effektiv olmamasıdır. Şirkətin finansal göstəricilərinin yaxşılaşdırılmasının effektiv yolu ehtiyat malın idarə etmə siyasəti və təchiz etmə sisteminin yaradılmasıdır. 2) Böyük debitorluq borcu – müasir bazar iqtisadiyyatında bir çox şirkətlərin probleimidir. Debitorluq borcunu idarə etmək üçün təkə hüquqi tədbirlərdən istifadə etməkdən savayı, struktur tədbirlərini də işə salmaq lazımdır (alıcıların siyahıya salınması, pul məbləğinin ödənilmə tarixi, məsul olan şəxslərlə

əlaqə saxlama). Şirkətin finansal vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasının vacib bir hissəsini maliyyə cəhətdən zəifləmənin səbəbini öyrənməkdir. Şirkətin finansal vəziyyətinə təsir edən amillərin siyahısı aşağıdakı cədvəldə verilib.

Şirkətin bankrot olmasının qarşısını almağa yönəli olan tədbirlər onun effektiv idarə edilməsinə, strateji və taktiki məqsədlərin düzgün təyin edilməsinə və realizasiyasına bağlıdır.

Mənbə: Prikhodko E.A. Korporativ strukturlar: finansal vəziyyətin yaxşılaşdırma yolları. Müasir iqtisadiyyatın problemləri. 2009. № 2. Səh. 206

Şəkil 3.5. Şirkətin finansal vəziyyətinə təsir edən səbəblər.

Bütün bu şirkətin təzə reformasiya olunmasına, yəni hökumətin köməyi və dəstəyi ilə fəaliyyət göstərən bazar iqtisadiyyatının qanunlarına keçid prosesi zamanı təzədən təşkil olunmasına bağlıdır. Bu isə növbəsində onların idarə olunmanın yaxşılaşmasını, səmərəli istehsalın və buraxdığı malın konkurent olma səviyyəsinin artmasını və finansal fəaliyyət göstəricilərinin islah olmasını nəzərdə tutur. Bu yolla, şirkətin səmərəli reformasiyası iki amillə təyin olunacaq: şirkətlərin fəaliyyəti üçün faydalı və münasib imkanın formalaşdırılması və iqtisadiyyatda böhran vəziyyətlərin yox edilməsi və həmçinin bazar iqtisadiyyatının mexanizmlərini tətbiq edən və işə salan tədbirlərin səmərəli olması. Bankrot olmanın qarşısını alan strategiya və bazar iqtisadiyyatının mexanizmlərini tətbiq edən və işə salan tədbirlərin səmərəli olması şirkətdə maliyyə ehtiyatlarının idarə sistemindən asılı olacaq. O da öz növbəsində şirkət fəaliyyətinin stareji məqsədləri ilə təyin olunur. Bu sistemin əsasını finansal təhlil tutmalıdır hansının ki əsasında şirkət öz maliyyə vəziyyətini mütəmadi şəkildə yoxlamaq üçün imkan tapacaq. Bu təhlilin əsas yöndəmləri bunlardır: şirkət mülkünün və həmin mülkü təmin edən mənbənin vəziyyəti, həmçinin kapital strukturasının vəziyyəti.

- Dövriyyə vəsaitlərinin təhlili. BSC «KHƏMA» öz dövriyyə vəsaitlərini defisitinə görə böhranlı finansal vəziyyətlə xarakterizə edilir və buna əsasən onların sürətlə fəaliyyət göstərmə qabiliyyətini artırmaq və həmçinin aktivlərin və passivlərin optimal strukturasını təmin etmək lazımdır. Bu planın yerinə yetirilməsindən şirkətin maliyyə vəziyyəti və pul ödəmə qabiliyyəti asılıdır.

- Dövriyyə vəsaitlərinin tendensiyasını aşkara çıxartmaq. İstehsal etdiyi malın həcmi və avans olunmuş əsasların və dövriyyə vəsaitlərinin miqdarı müqayisəsi kapitalın mütəşəkkil olmasını xarakterizə edir.

- Göstəricilərin sistemi əsasında qoyulan xərcin çıxardılma tendensiyasını aşkara çıxartmaq. İstehsalına aid olan xərclərin azaldılması və qoyulan xərclərin çıxardılması zəruridir.

Bankrotlaşmanın qabağını alma strategiyasının və pul ödəmə qabiliyyəti ilə yaranan problemlərin həlli məsələsində ən vacib amili dövriyyə vəsaitlərinin

səmərəli və peşakar idarə edilməsidir. Bir tərəfdən bu dövrdə olan finansların optimizasiyasını və digər tərəfdən də həmin bu dövrdə olan finansal vəsaitlərin aktivlər arasında yerləşdirilməsini nəzərə alır. Burada böyük bir rolü düzgün seçilmiş kredit siyasəti oynayır. Amma hazırki qeydə alma siyasəti ilə bu sadəcə mümkün deyil.

BSC «KHƏMA»-nın əsas məqsədlərindən biri gəlirin əldə edilməsi və qoyulan xərclərin çıxardılmasıdır. Bunun əsasında “xərc-gəlir” sisteminin dərin analizi dayanıb.

Bundan savayı şirkət öz sərmayə yatırılma siyasətinə və başqa növ fəaliyyətlərinə maksimal dərəcədə diqqət yetirməlidir.

«KHƏMA» BSC-nin öz pul ödəmə qabiliyyətinin bərpası üçün əsas tədbirlər (finansal köməyi nəzərə alaraq):

- 1) İdarə edilmənin yeni növlərinin işə salınması;
- 2) Təzə produksiyanın istehsalı;
- 3) Maqketinq sahəsinin səmərəliyinin artırılması ;
- 4) İstehsal xərclərinin azalması;
- 5) Kredit borclarının azalması;
- 6) Dövriyyədə olan maliyyə vəsaitlərinin arasında öz payının artırılması və qısa müddətli sərmayə yatırımının realizasiyası.
- 7) Artıq olan avadanlığın, materialın, natamam olan istehsalatın satılması;
- 8) Kapital xarakter daşıyan tikintilərin müvəqqəti dayandırılması;
- 9) Eksportu genişləndirən imkanlarının axtarılması;
- 10) İşçilər sayının azalması.

Şirkət gərək öz aktivlərinin və passivlərin opimal strukturasını təmin etməlidir və buna görə də qoyulan xərclərin çıxardılmasını artırmalıdır və məbləği artırmaq yollarını axtarmalıdır, şirkət düzgün təşkil olunmuş maliyyə şöbəsinin köməyi ilə kredit borclarını azaltmalıdır.

3.3. Müflisləşmə zamanı monitoring və antiböhran idarəetmənin mahiyyəti.

İstehsalatda bəlli əlaqələr mövcuddur, bunlar ən çox iqtisadi, təşkilati və sosial-psixoloji əlaqələrdir ki, bu da idarəetmə idarəsində fərqli təsiretmə, təşkilətmə, tənzimləmə, uzlaşdırılma, fəallaşdırma, nizamlama və digər vasitələrin tətbiqini tələb edir. İdarəetmə prinsipləri idarəetmənin ortaq iddiaları, qanunları, idarəetmə niyyətləri, idarəetmə mexanizmləri və metodları ilə əlaqədardır. Onların bir-birilə bağlanması qanunauyğunluğu, quruluş vəziyyətində tətbiq olunması idarəetmə sisteminin fəaliyyəti üçün vacib önəmə sahibdir. Ən mühüm məsələlərdən bir digəri də təsərrüfat mexanizmi ilə idarəetmə sisteminin bir-birilə bağlanması və onları formalaşdıran komponentlərin planlaşdırılmış vəziyyətdə idarə olunma bacarığıdır. Burada çatışmamazlıqların birləşməsi və qorunması dialektik qaydasının eyni sahədə təzahür etmə və istismar olunması sisteminin mənimsənilməsi vacib önəmə sahibdir.

İdarəetmənin ən əsas əhəmiyyəti onun statik halda olması ilə yox, dinamik halı ilə müəyyənləşdirilir. Əks halda idarəetmə proseduru reallaşdırma bilməz. Bu, ilk öncə, idarəetmə quruluşununun vəhdətliyi və idarəetmə sahəsində olan əmək paylaşdırılması və əmək kooperasiyası ilə şərtlənir. Hər bir prosedur və quruluşun sistemləşdirilməsi olduğu kimi idarəetmə quruluşununun də öz funksiyası mövcuddur. İdarəetmə elminə aid mənbələrdə idarəetmə sisteminin aşağıda göstərilən komponentlərdən təşkil olunması qeyd olunur:

- a) idarəetmə mexanizmi;
- b) idarəetmə quruluşu;
- c) idarəetmə prosesi;
- d) idarəetmə sisteminin tərəqqi mexanizmi.

Yuxarıda yazılanlardan da görürük ki, idarəetmə mexanizmi idarəetmə quruluşunun komponentlərindən hansınısa təşkil edir. Aşağıdakı vasitələr də idarəetmə mexanizminə aiddir:

- a) idarəetmənin bütün prinsipləri;
- b) idarəetmənin fərqli xüsusiyyətləri;

c) idarəetmə, iqtisadi sistem qarşısında qoyulan əsas yerinə yetirilməli funksiyalar;

d) idarəetmə sisteminin uyğun üsulları.

İdarəetmənin işləmə prosesinin bu dörd həlqələri arasında üzvi bağlılıq mövcuddur. Bu həlqələrin mövcudluğu bütünlüklə obyektiv xarakterə sahibdir. Belə ki, prinsipsiz idarəetmə mümkün deyil, idarəetmənin işləmə prinsipi isə heç bir sosial-iqtisadi niyyət olmadan reallaşdırıla bilməz. Məqsədlər idarəetmədən kənar yaranmır, yəni, həmin prosesin ardıcıl və normal irəliləməsi üçün idarəedici təsir vasitələrinə ehtiyac vardır. Bu, idarəedici təsir idarəedən subyekt tərəfindən fərqli üsullardan yararlanılaraq reallaşdırılır.

Real iqtisadi təcrübə sübut edir ki, hər zaman böhran problemi ilə rastlaşmaq olar. Onun bu xassəsi böhranın faktiki olmadığı vəziyyətlərdə də yaranma təhlükəsinin mövcudluğunu sübut edir. Sosial-iqtisadi quruluşlarda böhranların baş verməsi təhlükəsinin yüksək olması idarə edilən və edilməyən prosedurlar arasında nisbət fərqli olmasından və belə quruluşların tərəqisinin dövrü səciyyəyə sahib olmasından otaya çıxır. Sosial-iqtisadi quruluşlara sahib olan belə xassələrə insanların və onların ehtiyaclarının, maraqlarının şəkil dəyişməsi ilə izah olunur. Bunları diqqətə alaraq bildirmək olar ki, sosial-iqtisadi quruluşların idarə edilməsi sistemi hər zaman antiböhran idarəetmə şansına sahib olmalıdırlar.

Antiböhran idarəetmə - elə idarəetmə sistemidir ki, bu halda böhran təhlükəsinin bəzi xüsusiyyətləri və əlamətləri təhlil nəticəsində əvvəlcədən təyin etmək və onun mənfi nəticələrinin təsirinin minimuma və sonda sistemin tərəqqisinə səbəb ola biləcək antiböhran idarəetmə tədbirlərinin gerçəkləşdirilməsi real ola bilsin.

Antiböhran idarəetmənin mümkünlüyü ilk sırada insan faktoru ilə, onun idarəetmə praktikası ilə, analitik fikirlərinə və ortaya çıxmış böhranlı halı düzgün dəyərləndirmək və ondan doğan qərarlar qəbul etmək qabiliyyəti ilə müəyyənləşdirilir. İdarə edilən prosedurları ətraflı mənimsəyib başa düşən insan (menecer) böhranlı haldan çıxmaq üçün yollar tapmaq istəyir, qazandığı təcrübəni

və əsas qayğının çətin problemlərin həllinə istiqamətləndirir, formalaşmış və tam aydın olmayan vəziyyətə uyğunlaşmaq istəyir.

Antiböhran idarəetmə şərtləri bəzi vəziyyətlərdə sosial-iqtisadi quruluşların tərəqqisinin dövrülük xüsusiyyət daşmasının başa düşülməsi və böhranlı halın əlamətlərinin öncədən aydınlaşdırılmasından və müəyyən önləyici tədbirlərinin zamanında alınması ilə birbaşa əlaqədardır. Bu cür imkanların mövcudluğunu nəzərə almasaq gözlənilməz böhranların ortaya çıxması daha çox təhlükəyə səbəb ola bilər.

Antiböhran idarəetmənin önəmli olması sosial-iqtisadi quruluşların tərəqqi etdirilməsi niyyətlərindən irəli gəlir. Məsələn, ekoloji böhranların insanların sağlamlığı üçün təhlükəli yaratdığından onların aradan qaldırılması niyyəti ilə ekoloji qoruma texnikaları, tədbirləri görülür və həyata keçirilir. Həmçinin atom energetikasında işçilərin peşəkarlığının yüksəldilməsi, qanunauyğunluqların möhkəmləndirilməsi, təzə texnoloji avadanlıqların və metodların formalaşdırılması yolu ilə böhranlı halından xilas olmaq niyyətilə məqsədyönlü antiböhran idarəetmə siyasəti aparılır.

Antiböhran idarəetmə məsələsi çoxşaxəlidir, hərtərəfli və qarışıqdır. Antiböhran idarəetmə məsələlərini 4 qrupa bölmək mümkündür:

1. İlk qrupu böhran öncəsi vəziyyətin izah olunması məsələlərindən ibarətdir. Böhranlı halın formalaşma xüsusiyyətlərini zamanında hiss etmək və onların xüsusiyyətini anlamaq asan iş deyildir. Ancaq böhranların qarşısının alınması onunla çox sıx bağlıdır. Böhranın qarşısının alınması proseslərini hazırlamaq və işə salmaq isə olduqca çətin və qarışıq olan idarəetmə məsələsidir. Böhranların hamısına mane olmaq mümkün olmur və onların bir çoxunu yaşamaq, yaşadığıca uzaqlaşdırmaq lazım olur. Bu isə yalnız idarəetmə əlaqələri ilə mümkün olardı. Sırf onun, planlaşdırılmış idarəetmə nəticəsində böhran zamanı idarənin həyat fəaliyyəti məsələlərini yoluna qoymaq, böhranlı halı yox etmək və böhrandan qurtarmaq mümkün olur.

2. İkinci qrup antiböhran idarəetmə məsələləri idarənin həyat fəaliyyətinin təmin edilməsinin ən əsas yönələri ilə bağlıdır. Onlara ilk öncə idarənin həyat

fəaliyyətinin təmin edilməsinin metodoloji məsələləri aid edilir. Onların yardımı ilə antiböhran idarəetmə niyyətləri, metodları, prosesləri və böhranlı haldan xilas olmaq üsulları təyin edilir. İkinci qrupa maliyyə-iqtisadi xüsusiyyətli birləşmiş məsələləri aiddir. Məsələn, maliyyə antiböhran idarəetmə anında istehsalın diversifikasiyasının növünü və ya konversiyanın aparılmasını təyin etməyə ehtiyac duyulur. Bu isə digər ehtiyatların və maliyyələşdirmə mənbələrinin aşkarlanmasını tələb edir.

3. Üçüncü qrup antiböhran idarəetmə məsələlərinə idarəetmə texnologiyasının diferensiasiyası daxildir. Bu qrupa sosial-iqtisadi qrupların böhranda fəaliyyət seçimləri və böhranların öncədən xəbər verilməsi məsələləri, idarəetmə üçün əsas olan məlumatın araşdırılması, idarəetmə qərarlarının qəbul olunması məsələləri, böhranlı vəziyyətlərin araşdırılması və qiymətləndirilməsi məsələləri aid olunur. Bu qrupda vaxta görə fərqli sərhədlər, personalın təcrübəliliyi, informasiya azlığı və s. diqqətə alınmalıdır. Belə məsələlərə idarənin böhranlardan xilas olunmasına imkan yaradan innovasiya taktikasının işlənməsi də aid oluna bilər.

4. Dördüncü qrup məsələlərə böhranlı hallar səbəb ola bilər. Münaqişələrin bitməsi və personalın təcrübəliliyinin inkişaf etdirilməsi məsələləri və həmçinin də antiböhran idarəetmə quruluşuna aid edilən marketinq, iflas olma, müəssisələrin sanasiyası məsələlərinin yoluna qoyulmasına istiqamətləndirilən tədbirlərlə bağlı investisiya yatırımları məsələləri də aiddir. Bütün bu sadalananlar antiböhran idarəetmənin səciyyəvi idarəetmə forması olduğunu sübut edir.

İdarəetmənin səciyyəvi funksiyalarından birini onun əlaməti təşkil edir. Bütünlükdə götürsək idarəetmənin predmeti insanların öz fəaliyyətidir. Şirkətin idarəetməsi insanların birlikdə fəaliyyətinin idarə formasıdır. Belə fəaliyyətin idarə olunması məsələləri hərtərəflidir və bunlara istehsalın idarə edilməsi, maliyyənin idarə olunması, marketinqin idarə olunması, ekoloji idarəetmə, prinsipial idarəetmə və s. daxildir.

Antiböhran idarəetmə əlaməti həqiqi böhran faktorları və onlara təsir göstərən vasitəçi olan idarəetmə prinsipləridir. Başqa cür desək böhranlı halın gərginləşməsinə və onun həyata keçməsinə səbəb olan ziddiyyətlər antiböhran

idarəetmənin əlamətidir. İstənilən vəziyyətdə idarəetmə antiböhran idarəetmə imkanlarına və prinsiplərinə sahib olmalıdır. Təşkilat böhranlı vəziyyətlə qarşılaşdıqda isə antiböhran idarəetməyə ehtiyac daha artıq olacaqdır. Antiböhran idarəetmə imkanlarından yararlanmaqda böhranın mənfi nəticələrindən yayınmaq qeyri – mümkün olacaqdır.

Antiböhran idarəetmənin əhəmiyyəti aşağıda göstərilənlərlə ifadə edilir:

- 1) böhranları əvvəlcədən bilmək, gözləmək və formalaşdırmaq olar;
- 2) böhranları müəyyən dərəcədə sürətləndirmək, yavaşlatmaq və müəyyən zaman yubatmaq, geri almaq mümkündür;
- 3) böhranlara qarşı hazırlıqlı olmaq olar və bu çox önəmlidir;
- 4) böhranların gedişatını yüngülləşdirmək olar;
- 5) böhranlı vəziyyətdə idarəetməyə xüsusi yaxınlaşma, səciyyəvi məlumatlar, təcrübə və qabiliyyət tələb edir;
- 6) böhranlı hadisə ardıcılıqları müəyyən dərəcəyə kimi idarə olunan prosesdir;
- 7) böhrandan xilas olmaq prosedurlarının düzgün idarə edilməsi onları yeyinləşdirə və mənfi təsirlərini minimuma sala bilər.

Böhranlar bir birlərinə bənzəmədikləri kimi antiböhran idarəetmə üsulları da fərqlidir. Bu növ fərqliliklər idarəetmə quruluşlarının və onların idarə edilməsi proseslərinin xassələrindən və həmçinin istifadə olunan antiböhran idarəetmə prosedurlarının rəngarəngliyindən ibarətdir.

Antiböhran idarəetmə strukturuna aid olan başlıca əlamətlərə aşağıda göstərilənlər aiddir:

1. bəzi idarəetmə strukturlarına aid olan dəqiqlik və uyğunlaşma bacarığı;
2. formal olmayan idarəetmə fonlarının, söylərinin, inancın, dayanıqlılığın güclənməsi;
3. idarəetmənin müxtəlifləşdirilməsi, mürəkkəb vəziyyətdə səmərəli idarəetmə xüsusiyyətlərinin uyğun tipologiyasının araşdırılıb aşkarlanması;

4. yaranmış müvafiq qanuna və yerində cavablandırmaq məqsədilə mərkəzləşdirmə səviyyəsinin gücünün zəiflədilməsi;
5. söylərin birləşdirilməsinə imkan verən inteqrasiya prosedurlarının qüvvətləndirilməsi və səlahiyyət imkanından daha sərfəli yararlanmaq.

Antiböhran idarəetmə prosedurunun və prinsiplərinin ən əsas əlamətlərinə və səciyyələrinə aşağıdakılar daxildir:

1. təbii sərvətlərdən yararlanmanın mobillik və dinamiklik dərəcəsinin artıq olması, innovasiya proqramlarının həyata keçməsi;
2. idarəetmə qərarlarının hazırlanması və reallaşdırılmasında proqram-məqsədli yaxınlaşmadan və texnologiyadan istifadə edilməsi;
3. idarəetmə prosedurlarında vaxt faktoruna həssaslığın artırılması və vəziyyətin dinamikasına müvafiq olan fəaliyyətin zamanında reallaşdırılması;
4. idarəetmə qərarlarının əvvəlcədən dəyərləndirilməsi və alternativlərin nəzərə alınması işinə diqqətin çoxaldılması;
5. antiböhran idarəetmədə işlədilən qərarların yaradılması və reallaşdırılması meyarlarının və yaxşılığının artırılması.

Böhranlı şəraitlərdə təsir vasitəsi kimi işlədilən idarəetmə strukturları fərqlidir. Böhranlı vəziyyətlərdə adi təsir amillərindən yararlanılması hər zaman sərfəli olmur. Bunu diqqətə alaraq (antiböhran idarəetmə zamanı) aşağıda göstərilən antiböhran idarəetmə formullarından yararlanmasına üstünlük verirlər:

1. böhranlı vəziyyətin hərtərəfli təhlil olunmasını, ehtiyatlardan səmərəli yararlanmanı, səhvlərdən yayınmasını planlaşdıran antiböhran idarəetmə tədbirlərinə həvəsləndirilməsi;
2. sosial-psixoloji sakitliyin təmin edilməsində, fəaliyyətin nəticələrinin yüksək dərəcədə mühafizəsi;
3. professionallığın artırılmasının daha vacib və dəyərli olmasının dərk olunması;
4. daha effektiv olan tərəqqi seçiminin aşkarlanmasına və məsələlərin həll olunmasına səy göstərilməsi;

5. ikitərəfli müvafiq korporativ maraqların diqqətə alınması və yeni innovasiya texnologiyaların dəstəklənməsi.

Bunların hamısı tamamilə idarəetmə stilində özünə yer açmalıdır. İdarəedici və rəhbərlərin vacib fəaliyyət xüsusiyyətini formalaşdıran antiböhran idarəetmə formasının tərkib hissələrinə daxil edilir: peşəkarlıq nüfusunun sübut etmək; istiqamətlik; elmi yanaşma; özü-özünü təmin etmə; məsuliyyəti öz üzərinə götürmək.

3.4. İflas zamanı müəssisəyə tətbiq olunan sağlamlaşdırma proqramının mahiyyəti.

Ödəmə bacarığını tamamilə itirmiş şirkətlərin maliyyə yönündən yaxşılaşdırılması istiqamətində görüləcək tədbirlərin səmərəsini artırmaq məqsədilə onlar maliyyə sağlamlaşdırılması planının (biznes - planın) nümunəvi formasından istifadə edirlər.

Maliyyə sağlamlaşdırılması planı kompleks və unifikasiya edilmiş xarakter daşıyır. O, müəyyən forma üzrə tərtib olunur. İlk növbədə müəssisənin ümumi xarakteristikası verilir (müəssisənin adı, poçt və hüquqi ünvanı, əsas fəaliyyət növü, bank rekvizitləri, təşkilatı - hüquqi forması, mülkiyyət növü və s.).

Biznes-planın 2-ci bölməsində müəssisənin ödəyicilik qabiliyyətinin bərpa edilməsini və onun səmərəli fəaliyyətinin mühafizəsini təmin edə biləcək sağlamlaşdırma tədbiri sadalanır, onların ümumi dəyəri göstərilir. Burada biznes-planın aylar üzrə icrası, dövlət (mülkiyyətçi, investor) tərəfindən ayrılacaq maliyyə vəsaiti və onun qaytarılma müddəti, əldə olunacaq maliyyə nəticəsi, sənəsiyə (bərpa, sağlamlaşdırma) tədbirlərini dövlət adından maliyyələşdirəcək hökumət agentinin adı öz əksini tapır.

Biznes-planın 3-cü bölməsi müəssisənin maliyyə durumunun təhlilinə və ödəyicilik qabiliyyətinin itirilməsinə gətirib çıxaran səbəblərin araşdırılmasına həsr edilir. Burada mühasibat uçotu siyasətinin dürüstlüyü, xüsusilə pul hasilatının, əsas vəsaitlərin amortizasiyasının, qiymətsiz və köhnəlmiş əşyaların aşılmasının düzgünlüyü öz şəffaflığını tapmalıdır.

Biznes-planın (sağlamlaşdırma proqramının) bu bölməsində müəssisənin gizlənən maliyyə göstəricilərinin icmal cədvəli verilir. Bu cədvəldə yaxın 2-3 il üçün hesablanmış dörd qrup əmsallar-likvidlik, dayanıqlılıq, işgüzar fəaliyyət və mənfəətlilik təhlil edilir.

Maliyyə sağlamlaşdırılması proqramının 4-cü bölməsində müəssisənin ödəyicilik qabiliyyətinin bərpa edilməsinə və səmərəli təsərrüfat fəaliyyətinin dəstəklənməsinə dair tədbirlər siyahısı təklif olunur. Bu siyahıda həyata keçiriləcək tədbirlərin müddəti, maliyyə mənbələri və konkret icraçıları da öz əksini tapır.

Sağlamlaşdırma biznes-planın 5-ci bölməsində əmtəə bazarı, rəqabət və qiymət məsələləri, 6-cı bölmədə isə istehsal olunmuş məhsulun satışı, strategiyası işlənir.

7-ci bölmədə müəssisənin mövcud istehsal güclərindən və bazarın konyukturasından asılı olaraq məhsul istehsalı planı tərtib edilir və nəticə etibarilə bunlar texniki inkişaf və istehsalın təşkili proqnozlarında öz əksini tapır.

Sağlamlaşdırma proqramı maliyyə planının tərtibi ilə yekunlaşır. Bu planda ilk növbədə əvvəlki bölmələrdə aparılmış hesablamalara söykənən müəssisə iş prosesi nəticələrinin maliyyə nəticələrinin proqnozu, həmçinin tələb olunan əlavə investisiyaların mənbələrinin formalaşması açıqlanır.

Ümumiyyətlə, müəssisənin maliyyə sağlamlaşdırılmasının əsasən müdafiə və hücum taktikası mövcuddur. Müdafiə taktikası-bu tədbirin kökündə mühafizə tədbirləri durur ki, onların da əsasını məhsul istehsalı və satışı ilə bağlı, əsas fondların və işçilərinin saxlanması üzrə bütün məsrəflərin azaldılması, ixtisarı təşkil edir.

Müdafiə taktikası həyata keçirilərkən aşağıdakı məsələlər həll edilir:

- zərərlərin baş verməməsi məqsədilə məsrəflər üzərində ciddi nəzarət qoyulması;
- rentabellik həddinin müəyyən edilməsi;
- üstəlik xərclər və zəruri məsrəflər, eləcə də bütün növ ehtiyatlar məsarifi normalarının ixtisarı;
- ziyanla başa gələn məhsulun istehsalatdan çıxarılması;

- məsuliyyətin səbəbləri və mərkəzləri üzrə araşdırılma aparılması;
- lisenziyaların, patentlərin, perspektivi olmayan istehsal əmlakının, bitməmiş tikinti obyektlərinin satılması və yaxud icarəyə verilməsi;
- uzunmüddətli kapital qoyuluşlarının, əmtəə - material qiymətlərinin normadan artıq ehtiyatlarının tam istifadəsi;
- rentabellik norması və tələbin elastikliyi nəzərə alınmaqla istehsal olunan məhsula əsaslandırılmış qiymətlərin qoyulması;
- frəncayzinq;
- müəssisədaxili ehtiyatların aşkarlanması və istifadə edilməsi;
- zərurət varsa istehsalın profilinin (yönümünün) dəyişdirilməsi;
- vaxtı keçmiş borcların strukturunun dəyişdirilməsi və ödənilməsi;
- ümitsiz borcların silinməsi;
- kadrların yerdəyişməsi, işçilərin ixtisar edilməsi;
- əmək və istehsal intizamının möhkəmləndirilməsi;
- kreditörlerle münasibətlərin sahmanlaşdırılması;
- debitor borcların tələb edilməsi;
- əmək mədəniyyətinin yüksəldilməsi;
- audit və mühasibat uçotunun, uçot siyasətinin təkmilləşdirilməsi;
- müəssisədə idarəetmə və maliyyə uçotunun tətbiq edilməsi və s.

Hücum (irəliləmə) taktikası - bütün formalarda kənardan investisiyaların cəlb edilməsinə və yaxud buna münbit şəraitin yaradılmasına yönəldilən istehsalat xarakterli tədbirlərin həyata keçirilməsidir. Müəssisənin investisiya mənbələrinə öz istehsalından, vençur kapitalından, kreditlərdən, əmlakdan istifadənin səmərəsinin yüksəldilməsindən (fond portfeli də daxil olmaqla), dövlət dəstəyinin tələb edilməsindən, vergi güzəştlərindən, investisiya layihələrinin müsabiqəsində iştirakdan hər cür daxil olmaları aid etmək olar. Bu halda aşağıdakı məsələlər həll edilir:

- müəssisənin rəhbərliyinin (mülkiyyətçisinin) dəyişdirilməsi;
- işgüzar aləmdə müəssisənin mövqeyinin möhkəmləndirilməsi;
- aktiv marketinqin həyata keçirilməsi;

- daha yüksək qiymətlər siyasətinin yeridilməsi;
- müəssisənin öz istehsalının investisiyalaşdırılmasının gücləndirilməsi;
- əsas fondların yeniləşdirilməsi;
- dövriyyə vəsaitlərinin dövretmə sürətinin artırılması;
- mütərəqqi texnologiyaların tətbiqi nəticəsində bütün növ resursların məsarif normalarının azaldılması;
- istehsalın əmək tutumunun azaldılması;
- fəaliyyət növünün (yönümünün) dəyişdirilməsi;
- məhsul çeşidinin təzələnməsi;
- perspektiv növlü məhsul istehsalı həcmının maksimum artırılması və onların sifarişlərlə təmin edilməsi;
- müəssisənin qeyri - material aktivlərlə (lisenziyalarla, patentlərlə) təmin edilməsi;
- biznes - planlar zərfinin işlənilməsi;
- bazar konyukturası haqqında məlumat bankının formalaşdırılması;
- sifarişçilərin ödəmə qabiliyyətinin ekspertizasının keçirilməsi;
- işçilərin mədəni - texniki səviyyəsinin yüksəldilməsi;
- müəssisədə struktur dəyişikliyi aparılması;
- qiymətli kağızların əlavə emissiyasının buraxılması;
- idarəetmə uçotunun sahmanlaşdırılması və s.

Bütün dediklərimizdən bu cür nəticəyə gələ bilərik ki, müəssisənin müflisləşməsinin idarəolunmasının əsas məqsədi onun fəaliyyətinin hər hansı bir sahəsini məhv olmaqdan qorumaq deyil, bu məhvolma diaqnozu aşkar edildikdə bütün səyləri müəssisənin bütövlükdə fəaliyyətinin keyfiyyətə yeniləşdirilməsinə yönəldilməkdən ibarətdir.

Nəticə və təkliflər

Dissertasiya işində iflas vəziyyətində müəssisələrin maliyyəsinin idarə edilməsi məsələlərinin sistemli olaraq tədqiq olunması aşağıda göstərilən elmi-nəzəri nəticələrə gəlməyi və təkliflər verməyə imkan verir.

Maliyyə mexanizminin səmərli hazırlanması maliyyə menecmentinin öhdəlik və funksiyalarının tamamilə qarşılınması və bununla da onun məqsədində olan əsas nəticəyə çatmağa şərait yaradır. Bazar iqtisadiyyatına qədəm qoymağa bağlı olaraq Azərbaycanda geniş həcmli islahatların həyata keçirilməsində “Maliyyə idarəedilməsi” anlayışının tətbiq olunmasına ehtiyac da onunla birlikdə gəlmişdir. Keçidin ilk illərində respublikamızın çox sayda müəssisələri iflas olaraq çətin böhran halına çatmışdırlar ki, bu isə aktivlər və kapitalın quruluşunun yaxşılaşdırılmasını zəruri etmişdir. İdarələrin maliyyə təsərrüfat funksiyasının idarəetmə quruluşunun yaxşılaşdırılması, maliyyə bazarlarında fəaliyyətlərin uğurla sonlandırılması, iqtisadi ehtiyatlardan daha sərfəli yararlanması və rəqabət bacarığının artırılması vacib problem olmağa başlamışdır.

Bazar iqtisadiyyatı vəziyyətində maliyyə menecmentinin ən əsas ayrılmaz təşkil edici hissəsi hesab olunan maliyyə analizinin vacibiyyəti xeyli yüksəlmişdir. Müasir zamanda maliyyə analizinə aid iki yaxınlaşma vardır. İlkin mülahizədə maliyyə analizi geniş miqyasda anlaşılır, yəni kapital bazarı da daxil edilməklə birlikdə ətraf mühit anlayışında təsərrüfat amillərinin maliyyəsinin idarə olunması ilə bağlı analitik tədbirlərin bütün sahələrini öz əhatəsinə alır, ikinci yaxınlaşma maliyyə analizinin əhatə mühitin mühasibat uçotunun analizi ilə sərhədlənməsini planlaşdırır.

Maliyyə analizinin ən əsas niyyəti müəssisənin maliyyə vəziyyətini obyektiv formada səciyyələndirən vacib faktorları, yəni aktiv və passivlərin quruluşunda, debitor və kreditor borclarında, xeyir və zərərin tərkibində ortaya çıxan dəyişiklikləri biruzə verməyə qadirdir. Maliyyə analizinin dəstəyi ilə təsərrüfatla məşğul olan şəxslərin maliyyə dözümlülüyünün düzgün şəkildə qiymətləndirmək,

maliyyə ehtiyatlarından yararlanmanın faydalılığını təyin etmək, mütərəqqi maliyyələşdirmə mənbələrini aşkarlamaq asandır.

Maliyyə analizinin ən əsas məqsədi müəssisənin maliyyə vəziyyətinin obyektiv şəkildə səciyyələndirmək, əsas göstəriciləri, yəni aktiv və passivlərin quruluşunda, debitor və kreditor borclarında, xeyir və zərərin daxilində yaranan başqalıqları gün üzünə çıxarmaqdan ibarətdir. Maliyyə analizinin vasitəsilə təsərrüfat subyektlərinin maliyyə dözümlülüyünü obyektiv qiymətləndirmək, maliyyə ehtiyatlarından yararlanmanın səmərəliliyini təyin etmək, daimi inkişaf etmiş maliyyələşdirmə mənbələrini aşkarlamaq mümkündür.

Böhran vəziyyətində uzunmüddətli maliyyə səciyyəli qərarların verilməsində çox diqqətli olmaq lazımdır. Buna səbəb kreditorlar uzunzamanlı kreditləri çox ehtiyatla verirlər, borc götürənlər isə bahalı uzunzamanlı kreditlərin cəlb olunmasına çox çətinliklə razı olurlar. Böhran bir çox vəziyyətlərdə investisiya layihəsinin faydalılığına, maliyyələşmə vəziyyətinə və layihədə idarənin öz xüsusi kapitalının iştirak dərəcəsinə təsir edir.

Bugünkü iqtisad elmində maliyyə göstəricilərinin, həmçinin uyğun müflisləşmə riskinin qiymətləndirilməsi indexlərinin əvvəlcədən deyilməsinin çox saylı fərqli üsul və yolları vardır. Müəssisənin mümkün iflas mövqeyindən maliyyə halının əvvəlcədən hesablanmasına aşağıdakılar daxildir:

- 1) krediti geri qaytarma bacarığının indeksinin təyin olunması;
- 2) göstəricilər sistemindən və formal olmayan amillərdən istifadə;
- 3) ödəmə bacarığı indekslərinin yoxlanılması.

Müflisləşmə halının ortaya çıxması obyektiv və subyektiv səbəblərlə (tələbin zəif öyrənilməsi, reklamın qənaətbəxş dərəcədə olmaması səbəbindən satış faizinin aşağı düşməsi, məhsulun yaxşılığının və dəyərinin aşağı düşməsi və s.) bağlıdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı

Azərbaycan dilində

1. Ağayev Ağanemət. Maliyyə. Terminlər lüğəti. Bakı, 2005.
2. Aleksander D., Britton A., Yorissen A.. Maliyyə hesabatının beynəlxalq standartları: nəzəriyyədən praktikaya. / rus dilindən tərcümə. Prof. S.M.Səbzəliyevin rəhbərliyi ilə/– Bakı. “İqtisad Universiteti”. 2010–762 s.
3. Azərbaycan Mərkəzi Kooperativlər İttifaqının (“Azərİttifaq”ın) 16 avqust 2008 - ci il tarixdə keçirilmiş növbəti XXI Qurultayının materialları, Bakı, 2008.
4. Azərbaycan Respublikasının “Müflisləşmə və iflas haqqında” 13 iyun 1997 - ci il tarixli Qanunu (2000 - 2006 - ci illərdə edilmiş əlavə və dəyişikliklər nəzərə alınmaqla).
5. Azərbaycan Respublikasının Qanunu “Audit xidməti haqqında”. Bakı, 1994.
6. Azərbaycan Respublikasının Qanunu “Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında”. Bakı, 1999.
7. Azərbaycan Respublikasının Qanunu “Büdcə sistemi haqqında”. Bakı, 2002.
8. Azərbaycan Respublikasının Qanunu “Müəssisələr haqqında” (əlavələr və dəyişikliklərlə). Bakı,1996.
9. Azərbaycan Respublikasının Qanunu “Mühasibat uçotu haqqında”. Bakı, 2004.
10. Azərbaycan Respublikasının vahid büdcə təsnifatı. Bakı, 2005.
11. Azərbaycanın statistik göstəriciləri. Bakı, 2008.
12. Biznesin əsasları. Dərslik. A. B. Abbasovun redaktəsi ilə. Bakı, 2005.
13. Cəfərli H.A. İqtisadi təhlil. Dərslik. Bakı. “Elm və təhsil”. 2009.-560 s.
14. Əliyev Aydın, Nuriyev Cümşüd və b. İqtisadiyyat və hüquq. Ensiklopedik izahlı lüğət. Bakı, 2006.
15. Əliyev R, Novruzov N. və b. İnvestisiyanın maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsi. Bakı, 2003.
16. Xalq Yahudov. Müəssisənin iqtisadiyyatı. Dərslik. Bakı, 2002.
17. Xankişiyev B. A. Maliyyə nəzarəti. Dərs vəsaiti, Bakı, 2002.

18. İzahlı iqtisadi terminlər lüğəti. I - II - ci hissələr, Bakı, 2005.
19. Kommersiya təşkilatları üçün Milli mühasibat uçotu Standartlarının Konseptual əsasları. AR Maliyyə Nazirliyinin nəşri. –Bakı. 2006. – 284 s.
20. Mahmudov İ.M., Zeynalov T.Ş., İsmayılov N.M. İqtisadi təhlil. Dərslik. – Bakı, İqtisad Universiteti. 2010– 796 s.
21. Maliyyə, pul tədavül və kredit.K. Tağıyevin redaktəsi ilə.Bakı, 1999.
22. Maliyyə. Dərs vəsaiti. M.X.Həsənlinin redaktəsi ilə. B., 2006.
23. Maliyyə. Dərslik. A.M.Kərimovun və N.R.Quliyevin redaktorluğu ilə. Bakı, 2001.
24. Musayev A.F.Vergi siyasətinin iqtisadi problemləri. Bakı, 2004.
25. Müflisləşmə və iflas haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu Bakı şəhəri, 13 iyun 1997-ci il.
26. Müslümov S.Y., Kazımov R.N. Maliyyə təhlili. Dərslik. Bakı, CBS, 2012– 312s.
27. Nurpaşa Novruzov, Xanoğlan Hüseynov. Maliyyə. Dərslik. Bakı, 2007.
28. R. Ə.İsgəndərov. Müəssisənin maliyyəsi. Dərslik. Bakı, 2007.
29. Sadıqov M.M, Balayeva E. Ə. və b. Beynəlxalq valyuta - kredit münasibətləri və xarici ölkələrin pul - kredit sistemi. Bakı, 2003.
30. Saleh Məmmədov. Maliyyə. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı, 1997.
31. Şəkərəliyev A. Ş. Keçid iqtisadiyyatı və dövlət. Bakı, 2002.
32. Şükürov T. Ş, Şükürov R. Ş. Marketing tədqiqatları. Dərs vəsaiti. Bakı, 2007.
33. Vəliyev D., Rəhimli D. Beynəlxalq maliyyə. Bakı, 2000.
34. Zeynalov V., Hüseynov A. Dövlət və bələdiyyə maliyyəsinin problemləri. Bakı, 2006.

35. Антикризисное управление: учеб. пособие / В.Д. Дорофеев, Д.Н.
36. Анюхин С.А. Обзор методик предсказания банкротства. – М.: Финансы и статистика, 2011.
37. Афоничкин А.И., Журова Л.И. Основы финансового менеджмента: Учебное пособие. – Тольятти: Изд-во Волжского ун-та им. Татищева, 2010.
38. Бутрина Ю.В., Ткач Е.С. Современные финансовые инструменты: теория и практика / под ред. Ю.В. Бутриной, В.Н. Тишиной. Челябинск, 2014.
39. Гаврилова Н.В. Антикризисное управление: институциональные особенности – М.: МАОиК, 2007.
40. Давыдов Г.В., Беликов А.Ю. Методика количественной оценки риска банкротства предприятий. Управление риском. – М.: Финансы и статистика, 2008.
41. Ефремова А.Д. Российские и зарубежные методики оценки вероятности наступления банкротства на предприятии // Проблемы и перспективы регионально развития. Материалы научно-практической конференции с международным участием. Нижний Новгород, 2013. С. 68-72.
42. Журова Л.И., Шехтман А.Ю. Банкротство предприятий: причины и методы прогнозирования // Вестник Волжского университета им. В.Н. Татищева. 2011. № 23. С.31-37.
43. Захаров В.Я. Антикризисное управление. Теория и практика. Ученое пособие. – М.: Юнити, 2006.
44. Коротина Н.Ю. Теоретические основы государственного и муниципального финансового менеджмента // Социум и власть. 2014. № 5 (49). С. 86-90.
45. Куликова И.С. Анализ и оценка факторов приводящих к кризису и банкротству предприятия // Вектор науки Тольяттинского

- государственного университета. Серия: Экономика и управление. 2012. № 4 (11). С. 105-108.
- 46.** Левин, Д.В. Сенаторов, А.В. Чернецов - Пенза: Изд-во Пензенского института экономического развития и антикризисного управления, 2006.- 209 с.
- 47.** Львова О.А. Виды банкротства в современных условиях // Государственное управление. Электронный вестник. 2012. №30. С.1-23.
- 48.** Макеева Е.Ю., Горбатков С.А., Белолипцев И.И. О моделях диагностики банкротства организаций // Менеджмент и бизнес-администрирование. 2014. № 1. С. 15-172.
- 49.** Попов Р.А. Антикризисное управление. – М.: Высшая школа, 2008.
- 50.** Рубан Т.Е., Байдаус П.В. Анализ методик прогнозирования банкротства на основе использования финансовых показателей. – М.: ЮНИТИ, 2008.
- 51.** Рубинштейн Е.Д., Блинова О.Н. Оценка вероятности банкротства компании // Теория и практика общественного развития. 2014. №11. С.127-130.
- 52.** Семенова Н.Н. Методические подходы к финансовому оздоровлению сельскохозяйственных предприятий. // Экономика и эффективность организации производства. Сборник научных трудов по итогам международной научно-технической конференции. Выпуск
- 53.** Ткач Е.С., Харафиева Ю.Д., Чекушина И.А. Разработка модели оценка вероятности банкротства для предприятий нефтегазовой отрасли // Вестник ЮУПИ. 2015. № 2 (17). С. 98-103.
- 54.** Уткин Э.А. Антикризисное управление. – М.: ЭКМОС, 2007.
- 55.** Федеральный закон от 26.10.2002 г. № 127–ФЗ «О несостоятельности (банкротстве)» (в ред. Фед. закона от 28.12.2010 № 429-ФЗ, с изм., внесенными Фед. законом от 17.07.2009 № 145-ФЗ) [Электронный ресурс] – СПС Гарант.

- 56.** Федотова Е.А., Довженко С.Е., Тимофеев Я.В. Какая модель лучше прогнозирует банкротство российских предприятий? // Экономический анализ: теория и практика. 2014. № 41 (392). С. 28-35.
- 57.** Финансовый менеджмент: теория и практика: Учебник / Под ред. Стояновой Л.И.
- 58.** Чаленко Р.В. Финансовый анализ как инструмент выявления тенденций к банкротству в российской экономике // Вестник Ростовского государственного экономического университета (РИНХ). 2013. № 1-2 (41-42). С. 77-84.
- 59.** Чичканов В.П., Семиколенков А.В. Методика оценки эффективности функционирования предприятий электроэнергетики в регионах // Социум и власть. 2015. № 3 (53). С. 108-112.

Резюме

Следствие систематически изучало вопросы управления денежными средствами предприятий, находящихся под банкротством. Диссертация выбрала изучение финансовых рисков, которые приводят к банкротству предприятий, и изучить пути повышения эффективности финансового управления компаниями в кризисных ситуациях. В частности, он фокусируется на исследовании, диагностике, анализе и прогнозировании рисков банкротства в Азербайджане и управлении всеми аспектами предприятия в сложных ситуациях.

В современном времени диссертационный вопрос исследуется сущностью и причинами деловой несостоятельности и бизнеса, причинами и стадиями банкротства и банкротства предприятия, делением антикризисного управления предприятиями и его совершенствованием на различные подразделения. Кроме того, были внесены предложения по рассмотрению ключевых проблем, с которыми сталкивается изученное дело, которые являются частью выводов и рекомендаций.

Summary

The research paper has systematically investigated the cash management issues of enterprises under bankruptcy. Dissertation has chosen to explore the financial risks that lead to the bankruptcy of enterprises and to explore the ways to increase the effectiveness of financial management of companies in crisis situations. Specifically, it focuses on investigating, diagnosing, analyzing and predicting bankruptcy risks in Azerbaijan and managing every aspect of the enterprise in difficult situations.

Dissertation work is investigated in modern times by the essence and causes of business insolvency and business, causes and stages of bankruptcy and bankruptcy of the enterprise, division of enterprise's anti-crisis management and its improvement into different subdivisions. Also, proposals have been made to address the key issues faced by the investigated case, which are part of the conclusions and recommendations.